

ДРАГУТИН ЛЕКОВИЋ, Београд

ПОЈАМ ПОГЛЕДА НА СВЕТ

Проблем погледа на свет несумњиво спада у ред најсложенијих теоријских проблема. Његова сложеност долази отуда што се ради о свету у најопштијем смислу, тј. о нечем што је свеобухватно по обиму и, уз то, врло комплексно по свом садржају. Другачије речено, изузетна сложеност проблема долази отуда што се ради о човеку као елементу света и субјекта погледа на свет, затим о свету, његовој супстанцијалној одређености и општој законитости, као и о човековим односима са светом — о човековом сазнавању света и практичном потврђивању у свету. Та сложеност проблема добрим делом објашњава што — иако је он одавно био предмет непосредних разматрања — још увек није добио задовољавајућу теоријску обраду.

За проблем погледа на свет треба рећи да је не само изузетно сложен него и врло значајан. Значај овог проблема долази отуда што поглед на свет значи не само одређено схватање, гестивне концепцију света, него и свесно и сврсисходно опредељење у свету, као и животну оријентацију личности и друштвених ентитета у свету. Најзад, проблем погледа на свет је изузетно актуелан проблем. Та актуелност долази отуда што живимо не само у време грандиозног научно-техничког развитка, који знатно убрзава и усложњава историјско кретање, и заједно с тим мења устаљена схватања света, него и у време заоштрене идејне борбе о карактеру и смислу самог савременог историјског кретања. Идејна борба, изазвана социјално-класним, политичким и другим факторима, задире не само у питања погледа на свет, него се показује и као сучељавање различитих погледа на свет.

Наведене околности објашњавају што смо јуче преминули колега и друг Вуко Павићевић и аутор овог текста предложили

Црногорској академији наука и умјетности да организује међународни научни скуп о теми *Поглед на свет*, и што се она ваљано потрудила да се тај предлог овим скупом успешно реализује.

ПОГЛЕД НА СВЕТ КАО ПРИВИЛЕГИЈА ЧОВЕКА

Околност да се већ дуже времена бавим проблемом погледа на свет навела је организатора овог скупа да ми предложи да се у једном посебном прилогу позабавим самим појмом погледа на свет. То сам радо прихватио, јер разматрање комплексне проблематике погледа на свет заиста треба започети одређивањем појма погледа на свет. А одредба појма, по логици ствари, упућује на испитивање настанка и значења самог термина који тај појам означава. Та околност објашњава што ћемо толико пажње поклонити терминима и семантичкој анализи термина.

Пре одређивања самог појма „поглед на свет“ рећи ћемо да је поглед на свет својствен само човеку, тј. да само човек има поглед на свет. То значи да је поглед на свет привилегија човека у односу на сва друга природна бића. Остала природна бића се не издвајају из природе и не премастављају свету. Она живе у природи и по законима природе и непосредно су захваћена самим ритмом природе. Ритам природе регулише њихов живот, а природни нагони њихово практично понашање. Њихов однос према предметима и производима природе је пасиван — она их напросто узимају. Према томе, њихов непосредни однос према природи и начин њиховог непосредног живота не стварају основе за поглед на свет. Она немају поглед на свет јер им није ни потребан.

Привилегија погледа на свет произилази из саме природе човека као *стваралачког* бића — из његовог активног односа према свету и стваралачког мењања света. Човек је стваралачко биће јер мора не само да ствара предмете својих потреба него и да обликује свој властити свет. Он се не само премаставља свету него га прилагођава својој сврси и условима свог остваривања. Због свега тога он нужно мора да изграђује поглед на свет. Зато он нужно и има поглед на свет.

Настао из потребе стваралачког мењања света и обликовања друштвеног и индивидуалног живота, поглед на свет постаје логичка основа и фактор идејног усмеравања човековог мењања света. Он се јавља не само као израз човековог активног односа према свету него и као предуслов тог активног односа према свету, јер се активност мора претходно осмишљавати и мисаоно посредовати. У том смислу поглед на свет иступа као финални каузалитет. Кратко речено, он није само претпоставка практичне човекове делатности, него повратно делује и на целокупну човекову делатност.

Чињеница да је поглед на свет привилегија човека у односу на сва остала природна бића и да он врши снажно повратно де-

ловање на целокупну човекову практичну делатност, дозвољава да се поглед на свет узме и као основа дефинисања самог човека, па чак и да се каже: поглед на свет — дефиниција човека. То свакако не би била исходна, тј. примарна дефиниција човека, јер је човек биће које ствара свој свет, али би — с обзиром на горе речено — била легитимна допунска дефиниција човека. Та дефиниција је легитимна по логици самог дефинисања, јер се приликом дефинисања неког предмета, у овом случају човека, у први план могу ставити и оне стране и особености које су, иако начелно узевши нису најбитније, за дату сврху најприкладније и најпригодније. Овакав поступак је нарочито легитиман кад се разматра тематика погледа на свет и одређује сам поглед на свет.

ПОРЕКЛО ТЕРМИНА ПОГЛЕД НА СВЕТ (WELTANSCHAUUNG)

Кад се говори о пореклу појма погледа на свет, потребно је истаћи да се настанак тог појма редовно везује било за Шлајермахера, било за Хумболта. Неки угледни истраживачи и теоретичари погледа на свет, као на пример Макс Шелер, сматрају да је тај термин први употребио Хумболт и да га је Шлајермахер од њега преузео.¹ Други сматрају да је термин *Weltanschauung* први употребио Шлајермахер,² а да је Хумболт творац другог, истозначног термина *Weltansicht*.³ Најзад, неки теоретичари погледа на свет сматрају да су Шлајермахер и Хумболт употребљавали оба термина и то у релативно исто време, и да се зато обојица могу сматрати творцима тог термина.

Иако се термин *Weltanschauung* приписује Шлајермахеру или Хумболту, њега, у ствари, треба везати за родоначелника немачке класичне филозофије — Имануела Канта, јер га је он први и употребио у критичком периоду своје филозофске делатности. Њега сусрећемо тек у његовој трећој знаменитој критици — у *Критици моћи суђења*. Кантова употреба тог термина везана је за његово разматрање бесконачног и услова његова замишљања. Полазећи од тога да је „бесконачно апсолутно велико“ и да је у „упоређењу са њим све остало мало“, истакао је да је „чак и

¹ Упореди: M. Scheler, *Schriften zur Soziologie und Weltanschauungslehre*, Francke Verlag, Berlin und München, 1963; S. 7. И у другим публикацијама и приручницима термин *Weltanschauung* се везује за Хумболта. Упореди: *Der Grosse Brockhaus*. F. A. Brockhaus Wiesbaden, 1957, Zwölfter Band, S. 425. Упореди такође: *Brockhaus Enzyklopädie*, 20 Bd, F. A. Brockhaus Wiesbaden, 1974, S. 180.

² Упореди: *Philosophisches Wörterbuch*, herausgegeben von G. Klaus und M. Buhr, VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1965, S. 599. Упореди: такође *Duden Lexikon in 3 Bänden*, 5. Auflage Bibliographisches Institut Mannheim—Wien—Zürich, 1972, S. 2409.

³ Упореди: М. Дамњановић, *Књижевност и поглед на свет*, Књижевна критика, часопис за естетику књижевности, Београд, година IX, мај—јуни 1978, № 3, стр. 3.

сама могућност да се то бесконачно замисли као нека целина, везано за једну моћ душевности која превазилази свако мерило чула“. Постојање једне моћи у људској души која је и сама натчулна — додаје Кант — представља услов да се дато бесконачно „може ипак само замислити без противуречности“. У непосредној вези са том душевном моћи и њеном улогом у решавању односа нуменалног и феноменалног и схватању бесконачног као целине употребио је термин *Weltanschauung*. „Јер само помоћу те моћи и њене идеје о једном ноумену, који се ни сам не опажа али се ипак као супстрат ставља у основу схватања света (*der Weltanschauung*) као чисте појаве, бесконачно чулнога света обухвата се у интелектуалном оцењивању величина *под једним појмом потпуно*, мада се оно у математичком оцењивању величина *помоћу појмова бројева* никада не може замислити потпуно“.⁴

Иако је Кант употребио термин *der Weltanschauung*, он у његовој филозофији нема ни улогу ни значај низа других термина које је он за изражавање своје концепције сам сковао. То је више помоћни него суштински термин његове концепције. То се види и по томе што га један једини пут и употребљава.

После Канта термин *Weltanschauung* употребио је његов следбеник Ј. Г. Фихте већ у свом првом значајнијем раду, у раду посвећеном критици откровења. Употреба тог термина је у непосредној вези са Фехтеовим разматрањем каузалитета природе и каузалитета слободе. Пошто је указао да између каузалитета природе и каузалитета слободе мора да постоји неко слагање и да оно мора произаћи из једног вишег законодавства које је у основи обоа каузалитета, али које је нама недоступно, Фихте је, говорећи о принципу тог законодавства, употребио термин *Weltanschauung*. „Ако принцип тог законодавства можемо ставити у основу једног погледа на свет (*einer Weltanschauung*), онда би према њему један исти учинак, који се у односу на чулни свет по моралном закону појављује као слободан, а сведен на каузалитет ума у природи као случајан, био сазнат као потпуно *нужан*“.⁵ Употребљавајући у наставку текста поновно термин *Weltanschauung*, Фихте му даје значење гледања на свет самог бога који сједињује оба каузалитета — каузалитет природе и каузалитет слободе. „Бога треба према постулатима ума замислити као оно биће које природу одређује према моралном закону. У њему је, дакле, сједињење обеју законодавстава, и његовом погледу на свет (*seiner Weltanschauung*) у основи лежи онај принцип, од којег та законодавства зависе“.⁶

⁴ Kant's gesammelte Schriften, Herausgegeben von der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, Band V, Kritik der Urtheilskraft, Berlin, 1908, S. 255. Српски превод: Критика моћи суђења, Београд, БИГЗ „Култура“, 1975, стр. 142.

⁵ J. G. Fichte, Versuch einer Kritik aller Offenbarung, Johann Gottlieb Fichte's sammtliche Werke, Herausgegeben von J. H. Fichte, Zweite Abtheilung. B. Zur Religionsphilosophie. Dritter Band, Leipzig, Maner und Müller, S. 108.

⁶ *ibid.*

Иако је употребио термин *Weltanschauung*, Фихте се није позвао на Канта. Па ипак, може се сасвим сигурно рећи да га је преузео од Канта, јер је у разматрању предмета не само близак Канту него се често служи и његовом терминологијом. Код Фихтеа термин *Weltanschauung* има не само врло ограничену употребу — он га употребљава само два пута — него и сасвим маргинални значај.

Иако се термин *Weltanschauung* јавља код првих представника немачке класичне филозофије, он своје конкретније значење и широку примену добија тек у периоду романтизма. Њега сусрећемо како код филозофа романтичког периода, тако и код литерарних представника тога правца — Гетеа, Хелдерлина и др. Тај се термин може узети као филозофска квинтесенција тог периода. Тесна повезаност термина *Weltanschauung* са филозофским романтизмом и његово одомаћење у периоду романтизма нису ни мало случајни. У ствари, у основи те повезаности леже двојаки узроци — епистемолошки и друштвено историјски. Ради потпунијег схватања еволуције тог појма, и његовог адекватнијег одређења, те узроке ћемо подробније осветлити.

Романтизам као филозофски и литерарно-уметнички покрет настао је као реакција на француску рационалистичку, материјалистичку и атеистичку филозофију XVIII века која је била теоријска и политичка платформа револуционарне буржоазије и која је идејно и политички припремила велику револуцију од 1789. године. Он је у још већој мери настао и као непосредни израз разочарења у саму револуцију од 1789. године и у друштвени поредак који се на њеној основи конституисао. Убрзо после револуције показало се да разум, који је она узела за принцип и разлог постојања свега, није открио пут до царства разума, тј. идеалног поретка који је млада грађанска класа најавила, и да политичка револуција није практично реализовала велике девизе слободе, братства и јединства које су на њеној застави биле исписане. То разочарење, како је Маркс приметио, изразило се на плану филозофије и уметности у романтизму, а на плану политичке теорије у егалитарском комунизму и утопијском социјализму.⁷

⁷ Упореди: K. Marx — F. Engels, Gesamtausgabe, Erste Auflage, Bd. II, Abt. 4, S. 33. О филозофском романтизму — његовој тематици и терминологији упореди: E. Kircher, *Philosophie der Romantik*, 1905; M. Joschini, *Die Weltanschauung der deutschen Romantik*, 1905; Borchers, *Die Philosophie der Romantik* 1906; L. Stein, *Philosophische Strömungen*, 1908; Thilly, *Romanticism and Rationalism*, *Philos. Review*, 1913; F. Giese, *Der romantische Charakter I*, 1921; T. Schultz, „*Romantik*“ und „*Romantisches*“ als literarhistorische Terminologien und Berufsbildungen. *Deutsche Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 1924; R. Ullman — H. Gothard, *Geschichte des Begriffes „Romantisch“ in Deutschland*, Berlin 1927. Од новије литературе, која је у непосредној вези са поменутиим питањима, упореди: P. Reiff, *Die Ästhetik der deutschen Frühromantik*, Urban 1946; O. Pöggeler, *Hegels Kritik der Romantik*, Bonn, 1956; A. Gérard, *On the logic of romanticism*, „*Essays in Criticism*“, 1957, v. 7, № 3; H. Wolf, *Die Weltanschauung der de-*

Разочарани постојећим друштвеним односима — робним друштвом, приватно-сопственичким егоизмом, лицемерјем буржоаског морала и буржоаском цивилизацијом у целини, који су собом донели депоетизацију света и осиромашење живота, романтичари се окрећу прошлости, феудално-патријархалним односима, идеализују њихове институције, системе вредности и узимају их као коректив слабости и промашаја постојећег друштва.

Разочарење у моћ човековог разума и у поредак који је победничка буржоазија окарактерисала као разумни поредак изазвало је окретање романтичара религији и мистицизму и третирања религије као основе објашњења света и као путоказ за остварење човека и човекових идеала. Разочарење у моћ човековог разума и човекову способност да разумно одреди друштвене односе изазвало је и још један заокрет — заокрет од рационалног и дискурзивног мишљења ка ирационалном и ка интуитивном сазнању. Заједно с тим, оно је довело до наглашавања чулно-емотивне компоненте човековог односа према свету и валоризовања уметничког виђења и доживљавања света. Просветитељском истицању дискурзивног и рационалног романтизам је супротставио осећајно, нагонско и ирационално.

Први филозоф романтичар који је прихватио термин *Weltanschauung* и подстакао његову даљу употребу био је Шлајермахер. Тај термин Шлајермахер је први пут употребио у својим познатим говорима о религији из 1799. године, у којима се дотиче филозофије и односа религије и филозофије. Тај термин изражава његов став како у третирању религије, тако и у третирању филозофије. Он је његова општа теоријска платформа у одређивању става према свету и поимања света.

У третирању религије, као и у третирању односа филозофије и религије, Шлајермахер је ишао за тим да побије просветитељску веру у свемоћ разума и да укаже на ограниченост дискурзивног мишљења и рационалног сазнања света. Оповргавајући просветитељство и рационализам XVIII века он је тежио да религију уздигне изнад филозофије. Пошто је указао да идентитет мишљења и бића филозофија може постулирати, али да га — због ограничености разумског сазнања, његове неспособности да обухвати бесконачност света и да схвати његово апсолутно јединство, не може теоријски доказати, он је истакао да се тај идентитет може схватити и остварити само путем религије. Само религија омогућава да се бог, који је основа и истинско јединство бесконачности света, види у свему и препозна у свему. А постојање бога, нагласио је Шлајермахер, не треба доказивати дискурзивним путем — њега треба *непосредно* тј. *интуитивно* сгледати. Тако опажање и интуиција постају основни видови сазнања и главне спознајне категорије. У ствари, Шлајермахер врло

utschen Aufklärung in geschichtlicher Entwicklung, hrsg, von K. Guthke, 1963; *Weltanschauung der Frühromantik*, herausgegeben von P. Kluckholm, 1966.

често оперише термином *Anschauung* — „*Religion haben heisst das Universum anschauung*“, „*einer religiösen Anschauung*“, „*die Anschauung des Universums*“, „*Anschauung der Welt*“ и сл.⁸ Сам термин *Weltanschauung* настаје инверзивним спајањем ова два последња термина. Разматрајући видове уређених идеја и модуса духовне делатности Шлајермахер је истакао да филозофија почива на спекулацији, уметничко опажање на фантазији, а поглед на свет на интуицији. Он је чак *Weltanschauung* идентификовао са интуицијом — *Die angeborene Idee als Princip der Weltanschauung oder Intuition* — нагласио је Шлајермахер.⁹ Приметимо да термин *Weltanschauung* код Шлајермахера стоји у непосредној вези са терминима основ, закон и поредак света — *Weltordnung*. Тај термин, у неку руку, и настаје у функцији обухватања и изражавања законитости и поретка света.

У својим говорима о религији Шлајермахер је термин *Weltanschauung* употребио у три маха. Он се њиме најпре послужио приликом разматрања суштине религије. Говорећи о свету, он се служио аналогјом са уметником и уметничким делом које је створио. Ако је пред нама велико уметничко дело које је уметник створио, а нама је доступан само један делић тог дела, и ако видимо све лепе односе и правило које је примењено на цело дело, мораћемо закључити да је и целина дела урађена у истом стилу, и да одаје исти велики дух. Тако — наглашава Шлајермахер — ствар стоји и са светом и стварањем света. „И свет је једно дело од којег ви видите само један део, а кад би тај део сам у себи био сређен и савршен, ви не бисте о целини могли да створите себи јасан појам. Ви видите да оно што често треба да послужи томе да се религија одбаци има много већу вредност за њу у погледу на свет (*Weltanschauung*) него устројство које нам се најпре предочава и које сагледавамо на основу једног мањег дела“.¹⁰

У даљем тексту овог истог рада Шлајермахер указује на један други елемент појма *Weltanschauung* — да је поред позитивног, тј. оног што оформљује, у *Weltanschauung*-у обавезно садржано и оно изопачавајуће. „Такво је хришћанство. Његова изопачења и његове разноврсне накарадности нећу да улешавам, пошто је opakост свег светог чим постаје људско, део свог изворног погледа на свет (*Weltanschauung* ist)“.¹¹

Термин *Weltanschauung* Шлајермахер је употребио и у својим каснијим радовима. Њега сусрећемо у његовом спису посве-

⁸ F. Schleiermacher, „Über die Religion“, Schleiermachers Werke, Vierter Band, Felix Meiner Verlag, Leipzig, 1927, S. 270—287, и сл. Упореди његов рад „Dialektik“, Schleiermachers Werke, dritter Band, поменуто издање, стр. 67, 69, 83 и сл.

⁹ F. Schleiermacher, Versuch eine Theorie des geselligen Betragens, Schleiermachers Werke, zweiter Band, zweite Auflage, Leipzig 1927, S. 50—51.

¹⁰ F. Schleiermacher, Über die Religion, Schleiermachers Werke, Vierter Band, наведено издање, стр. 54 (260).

¹¹ *ibid.*, стр. 186 (392)

њеном педагогији. У схватању васпитања Шлајермахер полази од Кантовог епистемолошког модела — од активности форми и категорија у односу на чулне дате. Код младих бића, код којих је све хаотично, треба развити складно схватање, тј. поглед на свет. „Сходно томе поставља се питање да ли постоји један општи принцип екстензивног развоја за све периоде и гране васпитања, који би се, дакле, на један индиферентан начин односио према свим предметима и обухватио како рецептивност тако и спонтаност у конструктивно самоприказивање. Општи задатак (васпитање — Д. Л.) је развитак рецептивног хаоса у један поглед на свет (Weltanschauung) и спонтаног хаоса у самоприказивању формирајућег света“, истакао је Шлајермахер.¹² Иако је термин Weltanschauung био у употреби, Шлајермахер не указује од кога тај термин преузима — да ли од Канта, или од Фихтеа. Но, пошто га употребљава у делу посвећеном религији, може се претпоставити да га је узео од Фихтеа, који га је — као што смо видели — такође употребио у свом раду посвећеном религији.

Заједно са термином Weltanschauung, Шлајермахер је употребио и термин Weltansicht. Тај термин фигурира као наслов поглавља једног његовог дела — III поглавља његових *Монологи*.¹³ Овај термин он употребљава приликом анализе доба живота и начина гледања на свет тих доба. Говорећи о младости и старости како једна и друга гледају на свет, прва оптимистички, а друга са презрењем, Шлајермахер истиче да би истина била негде у средини, у неком миру који објективно посматра оно добро и оно лоше у свету. Међутим, и та средина није ништа друго до будаласт прелаз од наде до презрења. У оквиру ових својих разматрања Шлајермахер је употребио термин Weltansicht.

Термин Weltansicht Шлајермахер употребљава у истом смислу као и термин Weltanschauung. Из његове употребе тих термина да се закључити да су у овом последњем јаче изражени субјективни момент и емоционална обојеност, тј. да он више носи печат субјективног. Приметимо да ако се термин Ansicht као и термин Anschauung у почетку везивао за однос према свету као целини, од краја прошлог века тај се термин ограничава — везује се за посебне области света и за специфичне човекове односе према свету, а Anschauung и даље остаје да се односи на глобално — свет као целокупни реалитет.

¹² F. Schleiermacher, Zur Pädagogik (Auswahl), Schleiermachers Werke, zweite Auflage, Dritter Band, наведено издање, S. 455.

¹³ F. Schleiermacher, „Monologen“, Schleiermachers Werke, Vierter Band, Felix Meiner Verlag, Leipzig 1911, S. 432; Schleiermacher није само у филозофију актуализирао термине Weltanschauung и Weltansicht — он се бавио и херменеутичком проблематиком. Упореди: Hermeneutik von Dr. Friedrich Schleiermacher, herausgegeben von Dr. Friedrich Lücke, Schleiermachers Werke, Vierter Band, Verlag von Felix Meiner in Leipzig, 1911, S. 137—206. О Шлајермахеровом језику и херменеутици интересантна разматрања налазимо код Х. Г. Гадамера. Упореди: Das Problem der Sprache in Schleiermachers Hermeneutik. W. Kleine Schriften, T. III, Tübingen 1972, S. 129—140.

Термине *Weltanschauung* и *Weltansicht* употребио је и савременик романтизма Вилхелм фон Хумболт. Употреба тих термина везана је за његово изучавање филозофских и литерарно-уметничких проблема. Те термине сусрећемо и у његовим радовима у којима разматра проблематику језика, његовог смисла, структуре и културно-историјске улоге. Проучавањем односа језика и мисли Хумболт је дошао до закључка да је значај језика тако велик да га треба сматрати извором и основом развитка мисли. Проучавањем односа језика и историјског развитка он је језик одредио као услов не само целокупне духовне активности одређеног друштва, него и као услов духовног развитка читавог човечанства. У оквиру ових својих разматрања, и посебно разматрања односа националног језика и духовног стања датог времена, Хумболт је употребио термине *Weltansicht* и *Weltanschauung*. Приметимо да је он пре употребио термин *Weltansicht* него термин *Weltanschauung*.

Термин *Weltansicht* Хумболт је употребио приликом разматрања спознајне улоге језика. „Узајамном зависношћу мисли и речи једне од друге постаје јасно да језици нису средство да се већ сазната истина прикаже, него много више да се открије оно што је пре тога било несазнато. Њихова различитост није различитост љуштура и знака, него различитост самих погледа на свет (*Weltansichten*). У овоме је садржана основа и последња сврха свега истраживања језика. Сума свега што се може сазнати као поља свега онога што људски дух треба да обради, лежи између свих језика и независно од њих у средини; човек се овоме чистом објективном подручју може приближити не другачије него на начин његовог сазнања и осећања, дакле на субјективном путу“.¹⁴

Термин *Weltansicht* Хумболт је употребио и приликом разматрања односа језика и духовног живота човековог. Пошто је указао да језици нису произвољни знаци, него да имају одређену објективну условљеност, Хумболт је истакао да је језик средство помоћу кога се дубље улази у духовни живот. Језик, такође, битно утиче и на човекову усмереност у свету. У контексту овог испитивања епистемолошког значаја и социјалне улоге језика Хумболт је поново употребио термин *Weltansicht*. „У својственисти изградње језика треба видети помоћно средство за истраживање и сазнање истине и за формирање схватања и карактера. Јер ако у високоразвијеним земљама леже сопствени погледи на свет (*Weltansichten*), онда мора постојати неки однос ових језика не само једног према другом, него и према тоталитету свега онога о чему се може мислити. То је исто као и са карактером самих људи, или, ако одаберемо простији

¹⁴ Wilhelm von Humboldt, „Über das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung“, in: Die sprachphilosophischen Werke Wilhelm's von Humboldt. Herausgegeben und erklärt von Dr H. Steinthal, Berlin 1884, S. 60.

предмет за упоређивање, као са идеалима богова ликовне уметности“.¹⁵

Термин *Weltansicht* Хумболт је употребио и приликом разматрања Шилеровог духовног развика и литерарно-уметничке делатности. „Такође је значајно видети на основу колико мало залихе грађе Шилер ствара свој веома многостран поглед на свет (*Weltansicht*) који је, тамо где га запажамо, изненадио својом генијалном истином...“¹⁶

Термин *Weltanschauung* Хумболт је употребио у својим радovima посвећеним филозофији језика. Он га је најпре употребио приликом разматрања настанка граматичких форми и њиховог утицаја на развика идеја. Говорећи о различитости људске изградње језика и њеном утицају на духовни развика људског рода, Хумболт је писао да нације са срећнијим даровима и у повољнијим околностима поседују боље језике него друге нације, и додао да то лежи у природи саме ствари. Осветљавајући социјалну и антрополошку функцију језика Хумболт је употребио термин *Weltanschauung*. „Производња језика је једна унутрашња потреба човечанства, не само спољашња за одржавање друштвеног саобраћаја, него потреба која лежи у његовој природи, за развика његових духовних снага и за стицање једног погледа на свет (*Weltanschauung*) до кога човек може само dospети кад он своје мишљење доводи до јасности и одређености саобразно друштвеном мишљењу“.¹⁷

Термин *Weltanschauung* Хумболт је употребио и приликом разматрања узајамног деловања индивидуа и нација, које га је навело да се осврне и на проблем односа језика и погледа на свет. „Пошто су језици у смислу ослобођеном сваког неспоразума творевина *нација*, они остају, ипак, само творевине *индивидуа*, пошто се само у сваком појединцу, а у њему опет само тако могу произвести што сваки појединац представља разумевање свих осталих појединаца, те сви испуњавају очекивање разумевања“. Пошто је указао на семантички значај језика, Хумболт је истакао непосредну везу језика и погледа на свет. „Језик се, дакле, може посматрати као један поглед на свет (*Weltanschauung*) или као једна повезаност мисли, будући да он оба та правца у себи обједињава, те тако неминовно увек почиња на свеукупној снази човека; ништа се из њега не да искључити, јер све обухвата“.¹⁸

¹⁵ *ibid.*, S. 65.

¹⁶ Wilhelm von Humboldt, „Über Schiller und den Gang seiner Geistesentwicklung“, in: Wilhelm von Humboldt: Ausgewählte philosophische Schriften, Herausgegeben von Johhan Schubert, Der philosophischen Bibliothek Band 123, Leipzig, Verlag von Felix Meiner 1910, S. 29.

¹⁷ Wilhelm von Humboldt, „Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts“, in: Die sprachphilosophischen Werke Wilhelm's von Humboldt, наведено издање, S. 194.

¹⁸ *ibid.*, str. 248.

При употреби термина *Weltanschauung* и *Weltansicht* Хумболт се не позива на своје претходнике, тако да је тешко рећи од кога их је преузео.

Иако је термин *Weltansicht* настао убрзо иза термина *Weltanschauung* и у основи има исто значење, он се није одомаћио као овај последњи. Може се чак рећи да је у филозофији савим потиснут од овог последњег.

СМИСАО ТЕРМИНА WELTANSCHAUUNG

После историјске анализе настанка термина *Weltanschauung* прећи ћемо на његову семантичку и логичку анализу. Кованица *Weltanschauung* настала је спајањем два израза — *Welt* и *Anschauung*. У овој кованици израз *Welt* не значи ништа особено ни са језичког, ни са филозофског становишта. Оно што је у тој кованици особено и што ствара одређене тешкоће то је израз *Anschauung* који има неколико значења: гледање, виђење, посматрање, опажање, непосредно увиђање, и он се у том својству и код нас преводи. Али, у свом најаутентичнијем одређењу он одговара латинском изразу *intuitio* и *intuitio*. То потврђује и чињеница да је немачки филозоф Хрс. Волф, који је изграђивао немачку филозофску терминологију, латински израз *intuitio* превео на немачки са *Anschauung*.¹⁹

Романтичарско конкретизовање и популаризовање термина *Weltanschauung* у потпуности изражава њихово уздизање садржаја који припада перцепцији, осећању и интуицији до облика универзалних ставова и закона. Тај термин значи да се свет сагледава у једностраној одредби интуиције. Још више, он значи да се *intuitio*, *intuitio* чини принципом истинитости. Тај термин је, вероватно, најаутентичнија ознака целокупног литерарно-уметничког и филозофског романтизма.

Термин *Weltanschauung* се појављује не само као наглашавање специфичног, тј. чулно-емотивног односа према свету и интуитивног сазнања света, него и као друго име за филозофију. У ствари, филозофи-романтичари врло често третирају филозофију као *Weltanschauung*, или, сам *Weltanschauung* уздижу на ниво филозофије. Ово нарочито важи за романтичаре каснијег периода. А крајем XIX и првих деценија XX века *Weltanschauung* ће код великог броја филозофских стваралаца би-

¹⁹ Латински термин *intuitio* Wolf преводи са *Anschauung* у низу својих дела. Упореди: Christian Wolff, *Vernünftige Gedanken von den Kräften des menschlichen Verstandes* 1712; *Vernünftige Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen*, 1719; *Vernünftige Gedanken von der Absicht der natürlichen Dinge*, Frankfurt, 1794; *Anschauung* се везује за латински језички термин *intuitio* и у познатом Гримовом речнику Немачког језика. Упореди: *Deutsches Wörterbuch* von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, *Erster Band*, Leipzig, Verlag von S. Hirzel, 1854, S. 436. Везивање *Anschauung* са латинским *intuitio* сусреће се и у свим филозофским речницима приређеним од стране немачких аутора.

ти не само синоним филозофије, него ће сасвим истиснути и сам назив филозофија.

Романтичарско и касније третирање филозофије као *Weltanschauung*-а донело је собом неке слабе стране. Док се у ранијој филозофији — код Декарта и др. човек представљао не само као интегрисан у свет, него и као *господар* света, са романтичарском филозофијом и настављачима те традиције он се издваја из света, осамостаљује и премаставља свету. Док се у ранијој филозофији, нарочито код рационалиста, епистемолошко — когнитивна и дискурзивна страна човековог односа према свету сматрала битном и истурала у први план, са појавом филозофског романтизма и код следбеника филозофског романтизма она се потискује чулно-емотивном и интуитивном страном, чиме се оствара пут филозофском субјективизму, ирационализму и волунтаризму. Тај субјективизам, волунтаризам и ирационализам ће потпуно превладати код каснијих филозофа — романтичара, код Шопенхауера, Ничеа, Брксона и др.

Романтичарско и касније представљање филозофије као *Weltanschauung*-а донело је собом и одређене позитивне резултате. Романтичари и њихови филозофски следбеници су не само указали на значај субјективног момента и лично доживљеног у поглед на свет, него су открили и истакли сво богатство »*das Ich*«, тј. човековог индивидуалитета. Они су обогатили и унапредили филозофију субјективитета. Ако је ренесанса открила и рехабилитовала природу, романтичари и филозофски романтизам су открили и рехабилитовали свет човековог Ја. Позитиван допринос филозофског романтизма и романтичарске традиције представља уношење нових садржаја у човеково осмишљавање света — допуњавање филозофске мудрости чулно-емотивном и интуитивном компонентом. Добра страна била је сама допуна, а негативна — пренаглашавање те емотивне и интуитивне компоненте на рачун рационалног и дискурзивног. Поред повезивања естетског и уопште уметничког с рационалним, тј. мишљењем, романтичарима треба приписати у заслугу и то што су свету ствари пришли са становишта *Einfühlung*-а и што су самим стварима утиснули печат људског. Они су депоетизованом свету ствари вратили чулно-поетски сјај. У томе је њихова непролазна историјска заслуга.

ОД ANSCHAUUNG-а КА ANEIGNUNG-у

Ако филозофски романтизам, кад говори о односу субјекта према објекту, у први план истиче *Anschauung*, класични немачки идеализам, са Фихтеом и Хегелом, у први план ставља делатну страну субјекта у његовом односу према објекту — *Die Tätigkeit, Die Arbeit, Die Tat*. Он о самом свету расправља са становишта рада, чина и делатности уопште. Та делатност се код Фихтеа јавља као делатност самобитног и самосвесног су-

бјекта, тј. ума, или, апсолутног Ја. Ја се потврђује у противставу према не — Ја. Другачије речено, Ја поставља не — Ја и само се конституише у противставу према не — Ја. Ту је делатна страна субјекта тако пренаглашена да она поставља и сам објект. Објективно, у ствари, иступа као својеврсна објективација субјекта, тј. Ја. Делатност субјекта се код Хегела показује као делатност свести, као њено постављање објекта, као отуђење и присвајање, тј. разотуђење. Пошто друго, тј. објект није претпоставка постојања субјекта, него иступа као отуђење самобитног, тј. идеје, разотуђење се јавља као повратак у себе. Пошто објект не претходи субјекту, него је израз отуђења самог субјекта, разотуђење се не јавља као аутентично присвајање објективног, него као просто враћање у себе.

Пошто је Фихте у први план поставио чин и делатност уопште, самим тим су опажање, посматрање и гледање постали *подређене* категорије филозофије. Термин *Weltanschauung* који се код њега сусреће нема никакав значај за систем његове филозофије. Он, у ствари, одудара од битног принципа његове филозофије и зато га употребљава свега два пута. Уместо термина *Anschauung* и *Weltanschauung*, уместо филозофије у смислу *Weltanschauung*-а, Фихте говори „Учење о науци“ (*Die Wissenschaftslehre*).²⁰ Филозофија код Фихтеа, разуме се, разматра сва светопогледна питања, али из *новог угла* — из угла *делатности* субјекта, а не из угла посматрања и опажања. Зато за *Weltanschauung* и нема места у тој филозофији.

Хегелово истицање у први план рада и делатности уопште највећим делом објашњава што се и он тако мало служи термином *Weltanschauung*. У свом великом опусу, који обухвата преко двадесет томова, он тај термин употребљава у три своја дела — прво у *Феноменологији духа*, и то само у оквиру разматрања морала и моралне свести,²¹ затим у *Естетици* — у Уводу и приликом разматрања симболичке уметности²² и, најзад, у *Филозофији религије*.²³ Хегел тај термин тако ретко и сасвим маргинално користи управо зато што није одговарао његовој филозофској концепцији. Кратко речено, он га није употребљавао јер напросто није знао шта са њим да ради. Уместо термина

²⁰ Тај назив носе сва Фихтеова основна дела. Упореди: J. G. Fichte: *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre* (1794); *Grundriß des Eigentümlichen in der Wissenschaftslehre* (1795); *Grundlage des Naturrechts nach Prinzipien der Wissenschaftslehre* (1796); *Das System der Sittenlehre nach den Prinzipien der Wissenschaftslehre* (1798); *Darstellung der Wissenschaftslehre* (1801); *Die Wissenschaftslehre in ihrem allgemeinen Umriss*, (1810).

²¹ Упореди: G. W. F. Hegel, „*Phänomenologie des Geistes*“, *Sämtliche Werke*, Jubiläumsausgabe, Bd 2, Stuttgart, 1965, S. 381—382 и след.

²² Упореди: G. W. F. Hegel, „*Vorlesungen Über die Ästhetik*“, *Erster Band*, *Sämtliche Werke*, Bd. 12, наведено издање, Stuttgart, 1964, S. 111, 429.

²³ Упореди: G. W. F. Hegel, „*Vorlesungen Über die Philosophie der Religion*“, *Erster Band*, *Sämtliche Werke*, Bd. 15, наведено издање, Stuttgart, 1965, S. 23.

Anschauung, он се служи термином *Agneignung* — присвајање. Уместо *Weltanschauung* у смислу филозофије, он употребљава израз „Наука логике“ (*Wissenschaft der Logik*),²⁴ јер много боље изражава основни предмет његове филозофије и његово филозофско становиште.

Надовезујући се на рационални садржај немачког класичног идеализма, посебно на Хегелову дијалектику, и повезујући филозофију и политичку економију, Маркс је оформио ново схватање субјекта и ново схватање односа субјекта и објекта.

Са нове, дијалектичке и материјалистичке основе, која је настала као резултат спајања филозофије и политичке економије, делатност субјекта губи спекулативни карактер, тј. карактер чисто духовне делатности који је код Фихтеа и Хегела имала, и добија *аутентично* одређење, одређење човекове *чулно-предметне*, тачније *практичне* делатности — »*sinnlich menschlich Tätigkeit, Praxis*«,²⁵ како се сам Маркс касније изразио. Практична или предметна делатност то је не само делатност усмерена на предмете и предметни свет, него и делатност човековог *опредмећења* (*Vergegenständlichung*). Обједињавањем филозофије и политичке економије и преласком на материјалистичко схватање историје, Маркс је делатност субјекта схватио на аутентичан начин — као човекову *предметну* делатност и као делатност човековог *опредмећења*.²⁶ Однос човека према предмету и предметном свету уопште добија одређење *делатног присвајања* предметног света — *објективација* човека и *субјективизирања* предмета — претварање предмета у предмет за задовољавање човекове практичне потребе. „У производњи се објективнише личност, у потрошњи се субјективизира ствар“ — истакао је Маркс.²⁷

Са нове теоријске основе субјект, тј. човек иступа као практично и стваралачко биће, а његова производна делатност као *предметно* потврђивање његовог генеричког бића. „Практично произвођење *предметног света*, прерада аорганске природе јест потврђивање човека као свесног генеричког бића... Стога се човек стварно потврђује као *генеричко биће* баш у обради предметног света. Та производња је његов делатни генерички живот. Кроз њу се природа појављује као *његово дело* и његова стварност. Предмет рада је стога *опредмећење човековог генеричког живота* (*die Vergegenständlichung des Gattungslebens des Menschen*).“²⁸

²⁴ Тај наслов носи главно Хегелово дело — G. W. F. Hegel, „Wissenschaft der Logik“, 1812—1816.

²⁵ K. Marx, Thesen über Feuerbach, K. Marx — Fr. Engels, Werke Bd. 3, Berlin, Dietz Verlag, 1958, S. 533.

²⁶ K. Marx, Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844. godine, K. Marx — Fr. Engels, Dela, том 3, Beograd, Prosveta, 1971, Str. 220—222, 225, 239.

²⁷ K. Marx, Osnovi kritike političke ekonomije, K. Marx — Fr. Engels, Dela, том 19, Beograd, Prosveta, 1979, str. 8.

²⁸ K. Marx, Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844. godine, K. Marx — Fr. Engels, Dela, том 3, Beograd, Prosveta, 1971, str. 222.

Нова теоријско-филозофска основа дала је и нову концепцију разотуђења на плану односа субјекта и објекта. Уместо спекулативног схватања разотуђења као простог повратка у себе, долази *генеричко присвајање* предмета од стране човека. Опредељење и присвајање добијају не само рационални вид и адекватну одређеност, него се третирају као *општи* облик човековог односа према свету. „Човек присваја (Der Mensch eignet) своје свестрано биће на свестран начин, дакле, као тоталан човек. Сваки од његових *људских* односа према свету... јесу у свом предметном одношењу, или у свом *одношењу* према предмету, присвајање (Aneignung) предмета“.²⁹

Категорија присвајања служиће Марксу и касније приликом конкретизовања и прецизнијег одређивања човековог односа према предметном свету. Он ће тада производњу напосто идентификовати са присвајањем предметног света. „Свака производња јест присвајање природе (Aneignung der Natur) од стране индивидуума у оквиру и посредством неког одређеног друштвеног облика“.³⁰ У овом каснијем периоду Маркс ће направити разлику не само између предметног и мисаоног присвајања света, него ће указати и на остале видове човековог присвајања света. „Целина, како се појављује у глави као мисаона целина, јест производ главе која мисли, која присваја свет на једини начин који јој је могућ (der sich die Welt in der ihm einzig möglicher Weise aneignet), на начин који је друкчији од уметничког, религиозног, практично — духовног присвајања тог света (Aneignung dieser Welt)“.³¹

Иако је говорио да човеков однос према свету представља *делатно присвајање света*, Маркс није употребио термин *Weltaneignung*. Он се, као и Енгелс, служио термином *Weltanschauung*. Тај термин они су преузели од Канта и Фихтеа, а не од Шлајермахера и Хумболта, јер ове последње ауторе нису, колико је познато, читали. Термин *Weltanschauung* сусрећемо како у Марксовим раним радовима тако и у каснијим. Њега, такође, налазимо и у Енгелсовим радовима из оба периода. Ми смо мишљења да су они тај термин више употребљавали што је био одомаћен, него што би адекватно изражавао њихово филозофско становиште.

ОГРАНИЧЕНОСТ ТЕРМИНА WELTANSCHAUUNG

Термин *Weltanschauung*, којим су се нарочито служили филозофи-романтичари, стицао је постепено право грађанства у филозофији тако да се најзад одомаћио како у немачкој, тако и

²⁹ *ibid.*, str. 239.

³⁰ K. Marx, *Osnovi kritike političke ekonomije*, K. Marx — F. Engels, *Dela*, том 19, Београд, Prosveta, 1979, str. 8.

³¹ *ibid.*, str. 19.

у нововековној светској филозофији. Њега — са мањим или већим изузецима — сусрећемо у филозофској терминологији свих европских народа. Енглески језик дуго није имао адекватан термин за немачки израз *Weltanschauung*, па тај термин Енглези често не преводe, него га директно преузимају и у немачком значењу употребљавају.³² У том својству он фигурира и у најпознатијим речницима енглеског језика. У новије време јављају се покушаји да се за немачки термин *Weltanschauung* нађе аутентичан енглески израз, па су у том циљу прављене многе кованице: *World Observation*, *World contemnation*, *World vision*, *Outlook World* и др.³³ Међутим, као синоним за *Weltanschauung* све се чешће употребљава термин *World-View*³⁴ који овом немачком термину највише и одговара.

У француском језику термин *Weltanschauung*, кад се буквално преводи, добија значење *visione du monde*.³⁵ У адекватнијем смислу он поприма значење *concevoir le monde*, или, још тачније, *conception du monde*³⁶, од латинског *concipere*, што је све пуно боље него *vision du monde*. У италијанским филозофским приручницима тај се термин директно преузима³⁷. А кад се преводи, онда се оправдано указује да је тешко преводљив³⁸. Као најадекватнији превод тог термина сматра се *la Concezione del mondo*³⁹. Међутим, у текућем жаргону он се узима у свом бу-

³² Упореди нпр.: *Odhams Dictionary of the English Language*, Лондон, 1947, стр. 1182; *The Concise Oxford Dictionary*, Third Edition, Oxford at the Clarendon Press, 1949, S. 1513; *The American Heritage Dictionary of the English Language*, William Morris Editor, Boston and New York, 1971, S. 1455.

³³ Поред поменутих језичких приручника упореди још и *Webster's unified Dictionary and Encyclopedia*, N. S. Strettman Co. Publishers, New York 1956, S. 4655; *Webster's Third New International Dictionary, of the English Language unabridged, volume II*, G. and C. Merriam Company Publishers, Springfield, Massachusetts, 1965, S. 2550.

³⁴ Упореди: *Britanica Word Language*, Edition of Funk and Wagnalls Standard Dictionary, Volume 2 Chicago — London etc, 1965, S. 142; *Dictionary of Philosophy and Psychology in three volumes, vol. II*, Gloucester, Mass. Peter Smith, 1960, S. 822; *International Encyclopedia of the Social Science*, vol. 16, David L. Sills editor, The MacMilan Company and the Free Press, 1968, S. 521. *Weltanschauung* се на енглески преводи као *World — View* и у стручној филозофској литератури. Упореди на пример: *Mc Murtry, The structure of Marx's World — View*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press 1980.

³⁵ *Dictionnaire encyclopédique Quillet*, Paris, Librairie A. Quillet, 1970, S. 7400.

³⁶ *Lexis dictionnaire de la langue française*, Paris, Librairie Larousse, 1975, S. 1937.

³⁷ *Enciclopedia Filosofica, vol. IV*, Istituto per la collaborazione culturale, Venezia — Roma, 1957, S. 1742.

³⁸ *ibid.*

³⁹ Упореди на пример: *Vittorio Grünwald, Vocabolario italiano — tedesco e tedesco — italiano, nova edizione*, Societa editrice Tirrena Livorno, 1957, S. 807; *N. Zingarelli, Vocabolario della lingua italiana, Decima edizione*, Bologna, 1970, S. 1985.

квалном значењу, у значењу *visione del mondo*. У руском језику тај се термин преводи са *мировоззрение*, у пољском са *światopogląd*, у бугарском са *мироглед*.

У нашој филозофији и стручној филозофској литератури термин *Weltanschauung* се преводи на сличан начин као и у језицима других народа које смо поменули. У хрватској језичкој варијанти преводи се као *светоназор* или као *назор о свијету*, у српској као *поглед на свет*⁴⁰ и у овом значењу он је и узет за тему овог нашег скупа. Међутим, у току припремања овог реферата дошао сам до закључка да термин *Weltanschauung*, кад се преводи са *поглед на свет*, није најсрећнији термин, да може да заведе на криви пут, и да би било много боље да се замени адекватнијим термином *концепција света*. Зато ћемо ми под *Weltanschauung* схватати *концепцију света*, а не *поглед на свет*. И кад употребљавамо термин *поглед на свет*, ми мислимо на концепцију света.

Резерве које имамо према термину, тачније појму *Weltanschauung* схваћеном као *поглед на свет* састоје се у томе што тај термин наглашава чулно-опажајну, перцептивну страну односа човека и света, и што свет поставља као нешто *према* човеку, а самог човека ставља у *посматрачки* однос према свету. Термин *поглед на свет* оставља по страни чињеницу да је човек *у свету*, да он предметни свет *преображава*, и да тим практичним преображавањем спољног света ствара свој *људски свет*.

Ограниченост термина *поглед на свет* састоји се у томе што човеков однос према свету поприма карактер *контентплативизма* у схватању човека и одређеног *дуализма* у третирању човека и спољног света. Зато је термин *поглед на свет*, строго гледано, а посебно кад се ради о марксизму, неадекватан. Од њега је бољи термин *сагледавање света*, јер означава делатност, усмереност и напор субјекта да мисаоно овлада светом. Од *погледа на свет* бољи је и термин *схватање света*, јер значи такво мисаоно одређење према свету које се уздигло на ниво обухватања света и које је добило квалитет поимања или схватања света. А од свих поменутих термина најбољи је *концепција света*, јер концепција — од латинског *conspicere* значи не само захватити и сагледати свет, него и постићи јасно теоријско одређење света и јасну оријентацију у свету. Он је бољи по томе што указује на *делатни*, тј. *активни* моменат у човековом мисаоном присвајању и осмишљавању света. Концепција света је *довршено* поимање света, изграђено јасно и целовито разумевање света и човеково бивствовања у свету. Термин *концепција света* бољи је од *сагледавање света*, јер док сагледавање више значи напор да се

⁴⁰ Упореди: С. Ристић — Ј. Кангрга, Енциклопедијски немачко-српско-хрватски речник. Друго издање знатно проширено и поправљено, том II, Београд, Просвета, 1963, стр. 687.

ет схвати и процес мисаоног овладавања светом, концепција је процес *доведен до краја*, тј. целовито и складно осмишљавање света, човековог односа према свету и човековог места у свету.

СЛИКА СВЕТА (WELTBILD) И ПОГЛЕД НА СВЕТ
(WELTANSCHAUUNG)

Да би се термин, тачније појам *Weltanschauung* потпуније схватио и адекватније одредио, потребно га је разграничити од појма *Weltbild*. Термин *Weltbild* настао је пре термина *Weltanschauung*. Он је настао као ознака за предметно посматрање и за одређење предметног света. Везан за природно-научну област убрзо је попримио значење научног говора о стварности и научног исказивања света. На крају, он је, у ствари, постао домен физичара. Слика света често је у употреби не само кад се ради о физици и натурфилософији, тј. о теоријском разматрању предметног света, него и кад је реч о свету у ширем смислу. У њој је редовно реч и у филозофији *Weltanschauung*-а.

Док се термин *Weltbild* јавља као ознака за просто предметно посматрање, термин *Weltanschauung* се јавља као реакција на то просто предметно посматрање. Он је коректив тог предметног посматрања. Он — као што смо истакли — собом доноси истицање чулноемотивног доживљавања и интуитивног сагледавања света.

Кад се у филозофији говори о слици света, истиче се да она може имати два значења — *шире* и *уже*. Шире значење, као што ћемо видети, односи се на свет као целокупни предметни реалитет, као реалитет природе. Уже значење односи се на непосредни физички део света, на део света којим се бави физика. Зато се у стручним радовима посвећеним проблемима погледа на свет и у филозофским приручницима говори о *Weltbild* и о *Physikalisches Weltbild*. Пошто се често сматра да се слика света односи само на физичку реалност, у неким од тих приручника се уопште не говори о *Weltbild*, него само о *Physikalisches Weltbild*.⁴¹

Док филозофи праве разлику између слике света у ужем и ширем смислу, физичари — посебно савремени физичари ту разлику често не прихватају. За њих постоји само једна једина слика света и она је искључиво научно одређена. Ми ћемо, настављајући филозофску традицију, разликовати слику света у ужем и ширем смислу. Истовремено ћемо додати да је та разлика у крајњем случају релативна. Но, начелно узевши, она се може прихватити.

Кад се говори о слици света, понекад се прави разлика између природно-научне и социјално-историјске слике света, и до-

⁴¹ Упореди: *Meyers Lexikon*, Bd. 9, Siebente Auflage, Bd. 9, Bibliographisches Institut, Leipzig, 1928, S. 842.

даје да прва полази од физичког тј. предметног света и наслања се на природне науке, а друга од друштва и људске историје и ослања се на друштвене науке.⁴² Та разлика је у крајњој инстанци могућа, али се са појавом марксизма више не може говорити о социјално-историјској слици, него о научном схватању људског друштва и његове историје. Поред тога, како се слика света редовно везује за физички, за предметни свет и дефинише полазећи од предметног света, ми о социјално-историјској слици света нећемо посебно говорити.

Слика света односи се, пре свега, на физичку реалност, на предметни свет. Њен садржај је физички свет, или свет као физички реалитет. Она се редовно везује за опажајни свет, за величине које се могу експериментално посматрати. Опажајни свет — то је непосредна основа слике света. Зато се она најчешће и дефинише у том смислу. „Слика света се назива сума људског опажајног (anschaulich) знања о свету“.⁴³ Поред ове опажајне основе, прецизира В. Ајзлер, „слика света као конструкција света и стварности у целини, може да се односи и на сегменте целине — на пример: слика света модерне физике, правничка слика света и друге“.⁴⁴

По Јасперсу, слика света обухвата како чулни оквир света, тако и духовне садржаје које човек уноси у свет. Она представља „укупност предметних садржаја које један човек има. Сlikом света можемо назвати оквир у који је затворен душевни живот који га делом сам и за себе ствара и може да га проширује“.⁴⁵ Јасперс разликује више различитих слика света, од којих су три основне: „1) чулно-просторна; 2) духовно-културна и 3) метафизичка слика света“.⁴⁶ М. Шлик слику света такође везује за природно — научну област. Он је дефинише у складу са својом неопозитивистичком и субјективистичком платформом. По њему, „природно-научна слика света представља само систем знакова које придајемо комплексима квалитета и квантитета чија целина и повезаност чини целину и повезаност универзума“.⁴⁷

За В. Крафта „философска слика света представља — систем реално-научног знања“.⁴⁸ То је систем онога што дају по-

⁴² Упореди: Большая советская энциклопедия, том XVI, изд. третье, Москва, 1974, стр. 248.

⁴³ Wörterbuch der philosophischen Begriffe. Historisch-Quellenmässig bearbeitet von Dr Rudolf Eisler, Vierte völlig neubearbeitete Auflage, Dritter Band, Berlin, 1930, S. 508.

⁴⁴ ibid.

⁴⁵ K. Jaspers, Psychologie der Weltanschauung, Berlin Verlag von Julius Springer 1919, S. 122.

⁴⁶ ibid., str. 133—162.

⁴⁷ M. Schlick, „Allgemeine Erkenntnislehre“, 1925, S. 269.

⁴⁸ V. Kraft, „Einführung in die Philosophie“, Philosophie, Weltanschauung, Wissenschaft, Wien, Springer Verlag, 1950, стр. 75.

себне науке. Ј. А. Венцл, који се посебно бавио проблематиком слике света, везује слику света за предметни свет.⁴⁹ Он указује на партикуларност слике света и на нужност синтезе у виду погледа на свет, с једне, и метафизике као учења о целини бића, с друге стране. Разматрајући природно-научну слику света савремености, он говори о механицистичкој, динамичкој, енергетској слици света и о замени традиционалне слике света сликом света теорије релативитета.⁵⁰ Венцлова подела, која је за своје време била прихватљива, више не одговара развоју савремене науке. Теорија релативитета данас спада у класичну физику, а њој насупрот стоји квантна механика.

Овде ћемо навести и неколико одредаба слике света из познатих енциклопедија и филозофских приручника. У познатој енциклопедији *Велики Брокхаус* слика света се одређује као „мирујући (ruhende) одраз живота природе“.⁵¹ У једном од каснијих издања поменутог приручника слика света се много опширније и конкретније дефинише. „У духовној дистанци према разноврсности нерелевантног реалитета уцртана представа целине искуствене стварности, која у себи садржи више него само суму појединачних искустава и која тиме може да чини основу једне историјске културе која даје печат свим областима живота“.⁵² Ова дефиниција, чини нам се, не само проширује значење слике света, него — у одређеној мери — меша слику света и појам света.

И у савременим филозофским лексиконима слика света се такође своди на предметни садржај. „Слика света то је целокупност предметних садржаја који су присутни у једном времену или у једном човеку“.⁵³ Сличну дефиницију сусрећемо и у другим филозофским приручницима.

Овде ћемо се укратко осврнути и на појам *физичка слика света*, који значи стварање слике о свету на основи и посредством физике. То је научно уобличење физичког света. „*Физичка слика света*. Тежња да се појаве светске целине схвате са становишта физичара, да се оне сведу на мали број из физике преузетих принципа“.⁵⁴ Ова тежња, наставља аутор, „добила је утолико више значаја уколико се више сазнало да закони физике долазе до изражаја у свим гранама природног догађања“.⁵⁵

⁴⁹ А. Wenzel, „Das naturwissenschaftliche Weltbild der Gegenwart“, Leipzig, 1929, S. 8—9, 11—26.

⁵⁰ *ibid.*, str. 16—26.

⁵¹ Der Grosse Brockhaus, Handbuch des Wissens in zwanzig Bänden, Zwanzigster Band, Leipzig, 1935, S. 159.

⁵² Brockhaus Enzyklopedie, 16. völlig neubearbeitete Ausgabe, Zwanzigster Band, F. A. Brockhaus, Wiesbaden, 1974, S. 180.

⁵³ Das moderne Lexikon, Bd. 20, Wien, 1973, S. 112.

⁵⁴ Meyers Lexikon, Bd. 9, Siebente Auflage, Bibliographisches Institut, Leipzig, 1928, S. 842.

⁵⁵ *ibid.*, str. 843.

Слика света везује се за физички свет и за физику која тај свет изучава и у стручним филозофским приручницима. Као илустрацију навешћемо једну од таквих дефиниција. „Физичка слика света назива се представа света, светског догађања обрађена од стране физике на основу емпиријских истраживања и теоријских разматрања“.⁵⁶

Марксистички аутори такође праве разлику између слике света и физичке слике света. И они физичку слику света своде на физичку реалност. У познатом совјетском филозофском речнику слика света се везује за физички свет. Она ту фигурира под називом „*физическая картина мира*“. Под њом се подразумева „представа о природи (понекад у ужем смислу о неорганичком свету), полазећи од неких општих физичких принципа“.⁵⁷ И у другом познатом совјетском филозофском приручнику слика света се везује за предметни свет и карактерише се као „предметно посматрање“.⁵⁸ У познатом немачком марксистичком филозофском речнику за слику света се каже да она „по правилу представља синтезу једне једине научне дисциплине“, и додаје, да се зато „говори о *Weltbild* физике, астрономије, биологије итд.“⁵⁹ У другом приручнику марксистичких појмова, који су саставили исти аутори, слика света се одређује као „предметно посматрање“.⁶⁰ Немамо потребе да и даље наводимо мишљења марксистичких аутора који су осветљавали појам слике света, јер се она много не разликује од ових које смо навели.

У наведеним, а и у другим дефиницијама, слика света се узимала час у ширем, час у ужем смислу. Да бисмо тај појам прецизније одредили, ми ћемо покушати да сваку од тих слика света самостално разматрамо и специфичније одредимо. Док се слика света узета у ужем смислу односи на поједине области стварности, на физички реалитет, у свом ширем значењу она се односи на свет као укупност сфера и делова. У овом ширем одређењу слика света изражава свет узет не само са физичке, него и са биолошке стране и обухвата не само човекову родну планету самостално узету, него узету и са целокупним космосом. У овом ширем значењу слика света значи да се свет узима у облику целокупне физичко-биолошке реалности, али да се подробније не рашчлањава, тј. да се детаљно не залази у општу структуру и законитост датог света, нити да се конкретније одређује међусобни однос тих делова света. То значи да слика света, било да

⁵⁶ Philosophisches Wörterbuch Begründet von H. Schmidt, Achtzehnte Auflage, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart, 1969, S. 654.

⁵⁷ Филозофский словарь, под ред. М. М. Розенталя и И. П. Юдина, изд. второе, издат. Политической литературы, Москва, 1968, с. 377.

⁵⁸ Филозофская энциклопедия, Москва, 1964, т. III, стр. 599.

⁵⁹ Philosophisches Wörterbuch, Herausgegeben von G. Klaus und M. Buhr, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1965, S. 599.

⁶⁰ Marxistisch-leninistisches Wörterbuch der Philosophie Herausgegeben von G. Klaus und M. Buhr. Neubearbeitete und erweiterte Auflage, Bd. 3, Rowohlt 1972, S. 1287.

се узима у ширем или ужем смислу, у оба случаја претежно, ако не и искључиво, остаје на свету *по себи*. Ту недостаје конкретно разматрање *човековог односа* према свету.

Ни нивоу слике света човека далеко више, ако не и искључиво, интересује чулно-предметни, тј. опажајни свет, него остали делови света — сам човек и друштвена заједница у којој он живи. Човек, друштвена заједница и људска историја или се не разматрају, или се губе у сенци света као физичко-биолошког и космичког реалитета. Отуда је слика света по дефиницији *контемплативна*. Слика света значи да је свет не само претежно узет са физичке и предметне стране, него и да су делови и елементи тог захваћеног света стављени један *поред* другог, тј. стављени у *исти план*. Ту недостају *валоризација* елемената света и *субординације* мање битног битнијим, и мање значајног значајнијим.

Слика света, било да се узима у ужем или ширем значењу, знатно се разликује од погледа на свет — *Weltanschauung*-а. Она је *ужи* појам од погледа на свет, мада се понекад употребљава и као синоним погледа на свет. То идентификовање сусреће се и код неких наших аутора.⁶¹ Идентификовање слике света и погледа на свет огледа се и у томе што се говори о слици света једног одређеног филозофа,⁶² једног историјског раздобља, или чак једног одређеног века. То је случај и кад се говори и о нашем веку.⁶³ Међутим, слика света и поглед на свет разликују се како по *обиму*, тако и по *садржају*. Они се, такође, разликују и по *дубини* теоријског продора у свет и *нивоу* осмишљавања света.

Најопштија разлика између слике света и погледа на свет састоји се у томе што у поглед на свет улази стварност *непосредно* доживљеног и што у њему има много више *искуственог* садржаја него у слици света. Слика света је са тог становишта не само много сиромашнија, него и много анемичнија.

Друга битна разлика између слике света и погледа на свет састоји се у разлици гносеолошког карактера и теоријског домета. Док слика света није темељно филозофски промишљена и осмишљена, тј. не достиже пуну филозофску јасност и одређеност, у погледу на свет превладава елемент рефлексивности. Рефлексивност је, чак, окосница погледа на свет, а одређење света добија у њему пуну филозофску јасност и одређеност.

Трећа битна разлика између слике света и погледа на свет односи се на статус човека. У слици света човек је апстрахован —

⁶¹ То идентификовање сусреће се у познатом Енциклопедијском српскохрватско-немачком речнику, где се одредница „Weltbild“ преводи са „слика о свету“, „схватање света“, „поглед на свет“. С. Ристић — Ј. Кангрта, Енциклопедијски немачко-српскохрватски речник, проширено и поправљено друго издање, том II, Београд, Просвета, 1963, стр. 678.

⁶² Упореди: Schelling. Sein Weltbild aus den Schriften. Herausgegeben und eingeleitet von Dr Gerhard Klaus, Kröner Taschenbuchausgabe, Bd. 44, Leipzig.

⁶³ H. H. Schrey, Weltbild und Glaube im 20. Jahrhundert, Göttingen, 1956.

у последу на свет он је *окосница* и *основни* садржај. Све ове разлике доћи ће до потпунијег изражаја током нашег даљег излагања.

Слика света је по дефиницији *индикативна*. Она означава и објашњава али не вреднује. Она је експликативна, али не и императивна. У њој недостаје *вредносно-нормативна* компонента.

За разлику од слике света, која је по природи својој индикативна, поглед на свет није и не може бити само индикативан. Ту се не ради једино о свету по себи, него и о *човеку* и *човековом* свету. Схватање света развијено је до *нормативног одређења према свету*. У њему се говори и о нормама практичног човековог понашања према објективном свету — природи и друштвеној заједници — и регулисању самих друштвених односа, као и о нормама индивидуалног потврђивања човека.

Упоређен са сликом света, поглед на свет је *обухватнији* по обиму. Он је и *богатији* по садржају и *виши* по *гносеолошкој одређености* и *теоријском* нивоу. Најзад, он је *адекватнији* човеку као генеричком бићу. Док у слици света човек има представу о свету као физичком реалитету, али не и о свом *целовитом* односу према свету, и свом *аутентичном* месту у том свету, на нивоу погледа на свет човек је — на овај или онај начин — осмислио како спољни свет, тако и властито место у свету, и смисао свог бивствовања и деловања у том свету.

WELTANSCHAUUNG И ЊЕМУ СРОДНИ ПОЈМОВИ

Појму Weltanschauung сродан је читав низ других појмова које је, ради његовог специфичнијег одређења, потребно размотрити у компарацији са њим. То су појмови Weltbegriff, Weltauffassung и Weltansicht. Разматрање ових појмова неопходно је ради тога што се они, због своје сродности са појмом Weltanschauung, не само често мешају, него и идентификују са њим.

Појам Weltbegriff употребио је Кант у својој *Критици чистог ума*⁶⁴ и у свом приручнику *Логика*.⁶⁵ У оба случаја тај појам конкретизује као „conceptus cosmicus“. Указујући на разлику између Weltbegriff-а и Schulbegriff-а Кант истиче да први „погађа оно што сваког нужно интересује“,⁶⁶ што значи да је он и битнији од

⁶⁴ J. Kant, Kritik der reinen Vernunft, Kant's gesammelte Schriften, Herausgegeben von der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, Erste Abteilung: Werke, Dritter Band, Berlin Druck und Verlag von Georg Reimer, 1904, S. 542—543.

⁶⁵ J. Kant, Logik, Sämtliche Werke. Band IX, Erste Abteilung, neunter Band, navedeno izdanje, Berlin und Leipzig, 1923, S. 21, 23, 25.

⁶⁶ J. Kant, Kritik der reinen Vernunft, navedeno izdanje, S. 542, у ноти

овог последњег. По Канту, како је оправдано приметио Ајзлер,⁶⁷ појмови света су космолошке идеје, нарочито оне које се односе на математички безусловно, као нпр. учење о антиномијама.

Из области филозофије где се зачео, *Weltbegriff* је пренет у област опште теорије природних наука. Ту је он добио много одређеније значење, значење појма света као дате реалности и њене повезаности. У том одређењу он се и данас узима. В. Крафт, који се посебно бавио појмом *Weltbegriff*, истиче да је то појам о реалности, појам јединствене искуствене повезаности уопште као претпоставке наука.⁶⁸ Ово Крафтово мишљење усваја и Р. Ајзлер.⁶⁹

Појам *Weltbegriff* има неке заједничке елементе на појмом *Weltbild*. Заједничко им је то што се оба односе на предметни, на физички свет, или што је предметни свет њихов основни садржај. Па ипак, *Weltbegriff* је много ближи појму *Weltanschauung* него појму *Weltbild*. Историјски и логички посматрано он представља својеврстан *прелаз* од *Weltbild*-а ка *Weltanschauung*-у. Ради се о теоријски потпунијем и егзактнијем осмишљавању и одређивању света.

Кад се ради о природним појавама, о њиховом обухватању, осмишљавању и разумевању, онда се употребљава термин *Naturbegriff*. Кант овај појам не само употребљава, него одређује његове облике и његову садржину. Разликујући два вида *Naturbegriff*-а, физикални, тј. онај који припада само теоријском сазнању, и метафизички, тј. теоријско-филозофски, Кант истиче да први представља „оно што се држи за искуство“, „оно што своју реалност доказује на чулним предметима“, а да је други „потпуно независан од искуства“, тј. „априоран и онтолошки“.⁷⁰

Иако је поникао у филозофији, овај појам је претежно везан за физику и остале природне науке и претежно се на њих наслања. Он представља појмовну елаборацију и синтезу резултата тих наука. Појам *Weltbegriff* је шири од појма *Naturbegriff*, јер — поред физичког света — он обухвата и свет у ширем смислу, у смислу целокупне реалности.

Иако је предметни свет заједнички елемент *Weltbild*-а и *Weltbegriff*-а, они се знатно разликују по спознајној вредности. Та разлика се састоји у томе што *Weltbegriff* представља *дубље* мисаоно продирање у свет, што је претежно *мисаоно* исказивање

⁶⁷ Упореди: *Wörterbuch der philosophischen Begriffe, Historisch-Quellenmäßig bearbeitet von Dr Rudolf Eisler, Vierte völlig neubearbeitete Auflage, Berlin, 1930, c. 507.*

⁶⁸ V. Kraft, *Weltbegriff und Erkenntnisbegriff*, 1912, S. 1 и сл.

⁶⁹ *Eislers Handwörterbuch der Philosophie, Zweite Auflage, neuherausgegeben von R. Müller — Freienfels, Berlin 1922, S. 736—737.*

⁷⁰ *Kant's gesammelte Schriften, Herausgegeben von der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, Band V, Kritik der Urtheilskraft, Berlin, 1908, S. 475.* Српски превод: *Критика моћи суђења, Београд, БИГЗ „Култура“, 1975, стр. 352.*

света, дакле, што је то исказивање *егзактније, аутентичније и хомогеније* од слике света.

Даљи корак у осмишљавању света јесте *схватање света* — Weltauffassung. Савремени природњаци — физичари и др. најчешће мисле да се разлике између појма света и схватања света не може правити, јер појам садржи све оно што се у науци о свету може рећи. Ми смо убеђени да одређена разлика међу тим појмовима постоји и да се она са филозофског становишта може основано протести. Разлика између Weltbegriff-a и Weltauffassung-a састоји се у томе што је Weltbegriff претежно везан за предметни садржај света, или што акцентује предметни свет у односу на целину света, док Weltauffassung — схватање света — значи обухватање *целине* света и схватање *конкретног* садржаја света, дакле и друштвено-историјске стварности. Друга разлика састоји се у нивоу мисаоног осмишљавања света. Схватање је по нивоу више од појма — појам је скуп најважнијих одредаба — схватање је развијени појам, појам који је *прерастао* у право теоријско поимање.

Термин Weltauffassung најближи је термину Weltanschauung. Разлика између тих термина састоји се у томе што се Weltauffassung — схватање света — претежно, ако не и искључиво, односи на научни приступ свету и научно сазнавање света, док је Weltanschauung — сагледавање или концепција света — ближе филозофском интуитивном мишљењу и гледању на свет. У термину Weltauffassung је више наглашена когнитивна страна, у термину Weltanschauung више чулно-емотивна и естетско-уметничка. У првом превалада дискурсивно, у другом интуитивно сазнање. Први се односи на научно исказивање стварности, други на естетско и литерарно-уметничко исказивање стварности. Први представља језик науке, други језик филозофије и уметности.

Појмови Weltansicht и Weltanschauung су појмови не само истог реда, него и истог садржаја и значења. Они и у немачким језичким и филозофским приручницима фигурирају као синонимима.⁷¹ Једина разлика која би се међу њима могла утврдити то је разлика у нагласку — у првом нагласак је на предмету и објективном садржају, у другом на субјективном изражавању предмета и садржаја.

Ради прецизнијег одређивања појма Weltanschauung ми смо ишли за тим да га разграничимо од низа сродних термина. При томе смо, као што је то случај са сваком анализом, понекад мо-

⁷¹ Ово идентификовање сусреће се у великом Гримовом речнику немачког језика. Упореди: Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, Vierzehnter Band, I Abteilung, 1. Teil, Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 1955, S. 1538. То идентификовање сусреће се и у нашем најпознатијем речнику немачко-српскохрватског језика. Упореди: С. Ристић — Ј. Кангрга, Енциклопедијски немачко-српскохрватски речник, Друго издање знатно проширено и поправљено, том II, Београд, Просвета, 1963, стр. 687. То идентификовање сусреће се и у филозофским речницима. Упореди: F. Mauthner, Wörterbuch der Philosophie, Bd. I, Leipzig, 1924, S. LXXXIV.

рали да раздвајамо оно што је нераздвојно. Али, тиме смо створили нужне претпоставке за потпуније и адекватније одређивање садржаја и смисла тог појма, јер се до синтезе, тј. до схватања целине најбоље долази у резултату анализе.

ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОГЛЕДА НА СВЕТ

После упоређивања *Weltanschauung*-а са сродним појмовима указаћемо на неке битне особености тог појма у односу на сродне појмове које смо анализирали. Другачије речено, указаћемо на неке опште карактеристике погледа на свет.

Прва карактеристика погледа на свет то је да он представља највиши ниво сагледавања и осмишљавања света. Поглед на свет значи рационално и рационализовано схватање света. Ту није реч о представљању, или, о парцијалном схватању света, него о свеобухватном поимању света. То је мисаоно присвајање света и одређење према свету. У њему, разуме се, постоје и чулно-представни и емоционално-вољни елементи, али основно обележје даје му рефлексивно-рационална компонента. Она је окосница погледа на свет.

Друга особеност погледа на свет састоји се у томе да он представља сагледавање света као тоталитета. Уз макрокосмос захваћен је и микрокосмос. Затим, поглед на свет значи не само одређење света као тоталитета, него и одређивање супстрата и супстанцијалитета света. Поред тога, у погледу на свет се ради не само о целини света, него и о конститутивном елементу света. Најзад, у погледу на свет ради се и о *логосу*, тј. о одређеној законитости света. Поред физичке реалности и натуралистичко-космолошке стране, поглед на свет обухвата како човека, тако и друштво и људску историју. Са целином света у њему су — на изврстан начин — одређене и битне компоненте света, као и њихов међусобни однос. Поглед на свет — то је увек одређено поимање и *архитектонике* света.

Као важну карактеристику погледа на свет треба поменути и то да он представља не само целовито, него и *систематизовано*, тј. мање-више *кохерентно* сагледавање и сазнање света. Схватање тоталитета није непосредна представа целине, него својеврсни *логички ентитет* — *усклађена* целина многих одредаба и односа. Свет је схваћен и изражен у виду теоријског *система*. Отуда је систем, *respective* системност нужна компонента погледа на свет. Елаборираност и кохерентност система могу бити мање или веће, али је систем, системност битна ознака самог погледа на свет.

ПРОБЛЕМАТИКА ДЕФИНИСАЊА ПОГЛЕДА НА СВЕТ

Пошто смо размотрили генезу појма погледа на свет, анализирали сродне категорије и утврдили битну особеност погледа на свет у односу на сродне појмове, позабавићемо се проблемати-

ком дефинисања погледа на свет. Ту ћемо размотрити питање метода дефинисања погледа на свет, типологије постојећих дефиниција и те дефиниције критички размотрити. На крају ових разматрања формулисаћемо и властиту дефиницију погледа на свет.

О МЕТОДУ ДЕФИНИСАЊА ПОГЛЕДА НА СВЕТ

Пре дефинисања погледа на свет потребно је размотрити питање основног методолошког приступа дефинисања погледа на свет. С гледишта методологије дефинисања погледа на свет могућа су два различита приступа — *историјски приступ*, који полази од првобитних погледа на свет и следи еволуцију погледа на свет све до савремених погледа на свет, и *логички приступ*, који полази од најразвијенијих и највиших облика погледа на свет и дефиницију заснива на тим највишим достигнућима. Слабост првог приступа састоји се у томе што у нижим облицима погледа на свет нису развијени сви садржаји погледа на свет, те такве дефиниције 1) полазе са сужене основе и пате од оскудног садржаја и 2) што се на том иницијалном ступњу осмишљавања света погледи на свет мешају са сликом света или сродним виђењима и поимањима света. Зато је традиционални историцизам као методолошки приступ дефинисања погледа на свет неприхватљив.

Уместо традиционалног историзма, у дефинисању погледа на свет треба применити *дијалектички историзам* који представља *јединство логичког и историјског*. Дијалектички историзам значи да у одређивању погледа на свет треба поћи од најразвијенијих видова погледа на свет, јер је у њима садржано и остварено све иницијално и све оно што је у даљем мисаоном развиту постигнуто. Док нижи облици погледа на свет не садрже све садржаје и компоненте виших, виши облици погледа на свет у кондензованом виду садрже све елементе и одредбе претходног развита. Овде важи исти принцип који је Маркс формулисао приликом разматрања излагања економских категорија. „Грађанско друштво је најразвијенија и најразноликија историјска организација производње. Стога категорије које изражавају његове односе, разумевање његове структуре, дају у исто време увид у структуру и односе производње свих оних преживелих облика чијим се рушевинама и елементима оно и градило, од којих се у њему делимице још повлаче несавладани остаци, док су се делимице пуни наговештаји развили у израђена значења. У анатомији човека кључ је за анатомију мајмуна“.⁷² То значи да у дефинисању погледа на свет треба поћи од највиших и најразвијенијих облика погледа на свет. За нас то значи да ћемо дефиницију погледа на свет дати у складу са марксизмом као највишим обликом погледа на свет.

⁷² K. Marx, *Osnovi kritike političke ekonomije*, K. Marx — F. Engels, Dela, tom 19, Beograd, Prosveta, 1979, str. 22.

ТИПОЛОГИЈА И ОСНОВНЕ СЛАБОСТИ ДОСАДАШЊИХ ДЕФИНИЦИЈА ПОГЛЕДА НА СВЕТ

Од друге половине прошлог века, кад је грађанска филозофија покренула и разматрала проблематику погледа на свет, давале су бројне и разноврсне дефиниције погледа на свет. Подстакнути тим разматрањем проблематике погледа на свет и марксистички су — истина нешто касније — такође почели разматрати и одређивати поглед на свет. Последњих деценија они су дали читав низ дефиниција погледа на свет. Стање у овом домену је данас такво да се може говорити о правој хиперпродукцији дефиниција погледа на свет.

Разматрајући постојеће дефиниције погледа на свет треба рећи да постоји раскорак између квантитета и квалитета, јер — упркос бројним дефиницијама погледа на свет — још увек недостају квалитетне, тј. добре и задовољавајуће.

Постојеће дефиниције погледа на свет могу се поделити на *академске* и *марксистичке*. Одређене поделе могуће су и у оквиру ове најопштије поделе, али ми у то овде нећемо залазити. Рећи ћемо да се академске разликују по томе од које се филозофске основе полази у дефинисању погледа на свет. Што се марксистичких тиче, оне се разликују по томе *како* се схвата сам марксизам и *шта* се узима као битно у марксистичком погледу на свет.

Битна разлика између академских и марксистичких дефиниција погледа на свет састоји се у томе што марксистичка ставља у први план не само човеково мењање света, него и човеково стварање *аутентичног људског света* и човеково *самоостварање* у свету који сам ствара.

СЛАБОСТИ АКАДЕМСКИХ ДЕФИНИЦИЈА

Академске дефиниције по правилу пате од формализма и објективизма. У њима се више говори о свету него о човеку и човековом свету. Оне полазе од света, а занемарују оно што је битно у човековом односу према свету — човеково мењање света, човеково стварање властитога света и његово остварење у том свету. У њима такође недостаје указивање на идеолошко-класну функцију погледа на свет. Ми ћемо то илустровати са неколико дефиниција најпознатијих аутора из академских редова који су се највише бавили проблематиком погледа на свет.

Међу ауторима који су највише разматрали проблематику *Weltanschauung*-а почасно место припада немачким ауторима. Зато ћемо њиховим схватањима поклонити и највише пажње. Х. Гомперц, који у *Weltanschauung* укључује „космо-теорију“, тј. метафизику са теоријом сазнања, одређује тај појам као „науку која има задатак да успостави беспротивречну повезаност свих оних мисли које се употребљавају у посебним наукама и

практичном животу за подражавање чињеница“.⁷³ Ј. Кон за Weltanschauung каже да је „одређени, јединствени начин гледања на обиље ствари чије неслућене јединство означавамо као свет“.⁷⁴ На питање шта је Weltanschauung Јасперс одговара: „У сваком случају нешто целовито и нешто универзално“.⁷⁵ Узимајући за пример знање, он истиче да Weltanschauung „није појединачно стручно знање, него знање као целина, као космос“.⁷⁶ Своје разматрање поменутог појма Јасперс завршава следећом одредбом: „Кад говоримо о Weltanschauung-у, мислимо на снаге или идеје, у сваком случају оно последње и тотално што је ту човеку како субјективно као доживљај тих снага, тако и објективно као предметно уобличени свет“.⁷⁷ Милер — Фрајенфелс дефинише Weltanschauung као „суму свих садржаја које је један човек у свом животу опазио и мисаоно прерадио“.⁷⁸

Макс Шелер, који се не само много бавио погледом на свет, него дао и врло запажене радове из ове области, освртао се и на сам појам Weltanschauung-а. У једном од тих својих првих осврта он је тај појам дефинисао као „једном целом културном кругу или једној личности, доминатни начин рефлексije и рашчлањавања у коме он чиста чињенична знања физичких, психичких и идеалних ствари фактички преузима у себе, без обзира да ли и како он то рефлексивно зна или не“.⁷⁹ У каснијим радовима Шелер се често освртао на проблематику Weltanschauung-а, филозофије и Weltanschauungslehre-а и истовремено указивао на још неке стране садржаја поменутог појма.⁸⁰ У каснијем периоду, кад је на неки начин сумирао своје ставове у овом домену, он је указао на два различита значаја Weltanschauung-а, „помодно, тј. значење помодне производње погледа на свет, и изворно Хумболтово, тј. „значење за органски и историјски створени начин великих повезаних група да процењују свет, душу и живот“.⁸¹

В. Ајзлер, аутор најпознатијег *Филозофског речника* и низа радова који залазе у проблематику погледа на свет, даје следећу одредбу поменутог појма: „Weltanschauung је начин како се схва-

⁷³ H. Gomperz, Weltanschauungslehre, Bd. I, 1905, S. 17, 31.

⁷⁴ J. Kohn, Das Kantsche Element in Goethes Weltanschauung, in Kant-Studien, 1905, S. 97.

⁷⁵ K. Jaspers, Psychologie der Weltanschauung, Berlin, Verlag von Julius Springer, 1919, S. 1.

⁷⁶ ibid.

⁷⁷ ibid.

⁷⁸ R. Müller-Freienfels, Persönlichkeit und Weltanschauung. Die psychologischen Grundtypen in Religion, Kunst und Philosophie, 1919, S. 7; Zweite Auflage, 1923, s. 7, 11 и следеће.

⁷⁹ M. Scheler, Der Formalismus in der Ethik und materiale Ethik, Gesammelte Werke, Band 2, Francke Verlag, Berlin und München, 1966, S. 306, u noti.

⁸⁰ Упореди: Max Scheler, Philosophische Weltanschauung, Bonn, 1929.

⁸¹ Max Scheler, Schriften zur Soziologie und Weltanschauungslehre, Gesammelte Werke, Band. 6, Gesamtvorrede, Berlin und München, Francke Verlag, 1963, S. 7.

та и тумачи повезаност ствари и смисао постојања“.⁸² У каснијем издању свог речника Ајзлер је дао нешто измењену дефиницију Weltanschauung-а и истакао да се под њим схвата „више или мање развијена синтеза људског знања или наслућивања о свету и стварности, при чему се мора узети у обзир и емоционални, односно аксиолошки однос према свету и стварности“.⁸³

Х. Мејер, који се посебно бавио историјом Weltanschauung-а у западно-европској филозофији, одредио је тај појам као „скуп резултата метафизичког мишљења и истраживања, при чему метафизику треба схватити као науку која облике сазнања света заокружује прво по епохама, народима, расама итд., друго, као једно априорно знање на свим подручјима које филозофија истражује, треће, резултате појединачних наука спаја у целину. Weltanschauung скрива у себи филозофију, као и она, и он иде на целину, универзално, оно последње и обухвата не само знање о космосу него и вредновања, доживљене поретке вредности по њиховом рангу, обликовање живота“.⁸⁴

Лео Габриел, кога је посебно интересовала логика погледа на свет, везује Weltanschauung за целину света и одређује га на следећи начин: „Weltanschauung је сазнање које карактеришу три основне одлике — он је окарактерисан као материјално, универзално и фундаментално сазнање“.⁸⁵ В. Крафт, поборник „Филозофије погледа на свет“, даје следећу одредбу поменутог појма. „У једном Weltansicht-у реч је, дакле, о структурисаности света, о његовим елементима и његовим односима, о структури његовог бића и догађања, о систему света“.⁸⁶

Англо-саксонски аутори немају посебних филозофских радова који би се бавили Weltanschauung-ом. То се објашњава чињеницом да је њихов филозофски развитак ишао другим путем — путем прагматизма, семантике и логичког емпиризма. Колико англо-саксонски аутори мало пажње поклањају појму Weltanschauung види се и по томе што се тај термин не сусреће ни у Британској, ни у Америчкој енциклопедији. Њега чак нема ни у угледној филозофској енциклопедији као што је Едварсова.

Уколико су се англо-саксонски аутори и бавили Weltanschauung-ом, они су га много више разматрали са етнолошке, социолошке и културно-антрополошке стране него са филозофског становишта. У радовима и приручницима где се говори о Weltanschauung-у сусрећу се дефиниције које, поред заједничких имените-

⁸² Eislers Handwörterbuch der Philosophie, Zweite Auflage, neuherausgegeben von Richard Müller — Freienfels, Berlin, 1922, S. 736.

⁸³ Wörterbuch der philosophischen Begriffe. Historisch-Quellenmäßig bearbeitet von Dr Rudolf Eisler, Vierte völlig neubearbeitete Auflage, Berlin, 1930, S. 506.

⁸⁴ H. Maier, Philosophie der Wirklichkeit, Bd. I. Wahrheit und Wirklichkeit, 1926, S. 69, 87.

⁸⁵ Leo Gabriel., Logik der Weltanschauung, Wien, 1949, S. 116.

⁸⁶ Victor Kraft, Einführung in die Philosophie. Philosophie, Weltanschauung, Wissenschaft. Wien, 1950, S. 48—49.

ља, садрже и знатне разлике. Заједнички именитељ дефиниција је да се тај појам „односи на целину света“,⁸⁷ даје то „филозофско виђење света као целине“,⁸⁸ да је то „свеобухватни поглед на свет са одређеног становишта“,⁸⁹ да је то „поглед на свет као целину и промишљање о збивањима које обузима све људе“⁹⁰ и сл.

У познатом Вебстерсовом интернационалном речнику енглеског језика указује се на три битна садржаја Weltanschauung-a: „1: поимање тока збивања у свету и сврхе света као целине које сачињава једно филозофско виђење или схватање васионе: та (иста) идеја утеловљена у космологији: поглед на свет — зван такође и виђење света; 2: филозофија живота: идеологија; 3: космологијско поимање друштва и његових установа од стране његових припадника“.⁹¹

У радовима који су посвећени проблематици Weltanschauung-a дају се потпуније и прецизније одредбе тог појма. Тако Е. М. Менделсон, један од првих америчких аутора који се бавио питањем погледа на свет у области културне антропологије, истиче да се Weltanschauung „односи на целокупност идеја које појединац унутар групе и кроз групе у тим културама и у њиховом суседству има о свету. Он настоји да те идеје одреди са становишта појединаца чије су то идеје, посматрајући их из те културе, а не ван ње. Он наглашава властитост у сучељавању са светом, мада се у том мало ослања на теорије личности културних антрополога“.⁹² У наставку дефиниције Менделсон наглашава комплексност поменутог појма — преплитање сазнајних и емоционалних компоненти погледа на свет. „Иако наглашава сазнајни аспект идеја, уверења и ставова, поглед на свет се не може јасно разграничити од својих нормативних и емотивних аспеката. Због тога постоји тенденција да се он не разликује од таквих појмова као што су етос (који се односи на вредности), начина мишљења, национални карактер, па чак и самог појма културе“.⁹³

У Француској, где се филозофија није развијала у правцу Weltanschauung-a, нема много радова који су непосредно посвећени том проблему. У најпознатијем филозофском речнику, Лаландовом речнику, тај се термин и не помиње. У радовима који

⁸⁷ Odhams Dictionary of the English Language, London, 1947, S. 1182..

⁸⁸ The Concise Oxford Dictionary, Third Edition, Oxford At the Clarendon Press, 1949, S. 1213.

⁸⁹ The American Heritage Dictionary of the English Language, William Morris, Editor, Boston and New York, 1971, S. 1455.

⁹⁰ Webster's unified Dictionary and Encyclopedia, N. S. Strettman Co. Publishers, New York 1956, S. 4655.

⁹¹ Webster's Third New International Dictionary of the English Language unabridged, volume II, G. and C. Merriam Company Publishers, Springfield, Massachusetts, 1965, S. 2550.

⁹² E. M. Mendelson, World View, International Encyclopedia of the Social Science, volume 16, David L. Sills Editor, the McMilan Company and the Free Press, 1968, S. 576.

⁹³ *ibid.*

говоре о Weltanschauung-u тај се појам углавном одређује као и код немачких аутора. У једном познатом енциклопедијском приручнику Weltanschauung се карактерише као „концепција света“ и додаје да је то „реч употребљивана често до наших дана, било да се истакне релативни карактер једне субјективности, било чешће за означавање што она има апсолутно за егзистенцијални субјект који је не може упоређивати ни са којом другом, нити јој подређивати ни једну другу“.⁹⁴ П. Фулкије и Р. Сен-Жан одређују Weltanschauung као „скуп метафизичких теза које су у основи схватања које свако себи ствара у животу“.⁹⁵ За Weltanschauung Р. Ванкур каже „да се може сматрати као глобална реакција индивидуе према универзуму, са становишта интелигенције, афективности и акције“.⁹⁶

У једном познатом италијанском приручнику Weltanschauung се одређује као „концепција света и живота, посебно једне индивидуе или једне групе, посебно једне расе, која такође тежи да интерпретира историју света и цивилизације“.⁹⁷ У другом италијанском приручнику тај појам се одређује као „концепција живота и света својствена једној индивидуи, једном народу и једном историјском моменту“.⁹⁸ У италијанској „Филозофској енциклопедији“ за Weltanschauung се каже да представља „концепцију света“, и додаје да се тај термин „употребљава да означи синтезу људског знања и мишљења о целокупној стварности, која може да се схвати и посредством емотивног и аксиолошког опсега“.⁹⁹ Пошто се Weltanschauung разматра са Дилтајевог становишта, у тексту се истиче да поглед на свет обухвата начин виђења стварности и односа према стварности.

У наведеним, а и у другим академским дефиницијама, које због сличности не треба да наводимо, говори се о свету и човековом месту у свету, а прелази преко чињенице да човек мења свет и да ствара свој *властити свет*, који се квалитативно разликује од осталог света. У њима се по правилу не говори о човековом остварењу које се постулира и посредује погледом на свет.

СЛАБОСТИ МАРКСИСТИЧКИХ ДЕФИНИЦИЈА

Марксистичке дефиниције су, начелно узевши, много боље од академских. Оне су обухватније, прецизније и систематскије. Али, и оне најчешће пате од истих слабости од којих је patio и

⁹⁴ Dictionnaire encyclopédique Quillet, Paris, Librairie A. Quillet, 1970, S. 7400.

⁹⁵ Paul Foulquié — Raymond Saint — Jean, Dictionnaire de la langue philosophique, Paris, Presses Universitaires de France, 1962, S. 769.

⁹⁶ R. Vancourt, La Philosophie et sa structure, I, S. 95.

⁹⁷ Nicola Zingarelli, Vocabolario della lingua italiana, decima edizione, Bologna, Zanichelli, 1971, S. 1984.

⁹⁸ Ferdinando Palazzi, Novissima dizionario della lingua italiana, Fratelli Fabbri Editori, Milano, 1975, S. 1589.

⁹⁹ Enciclopedia Filosofica, vol. IV, Istituto per la collaborazione culturale, Venezia — Roma, 1957, S. 1742.

сам марксизам после Маркса и Лењина — од снижавања теоријског нивоа и запостављања антрополошко-хуманистичке проблематике. Њихова основна слабост састоји се у томе што поглед на свет није одређен са становишта и у духу битне особености марксистичког погледа на свет, коју је Маркс изразио у својим *Тезама о Фојербаху*. Уместо да марксисти у дефинисању погледа на свет, свет узимају са субјективне, тј. *делатне* стране, они га узимају у форми објекта и тиме западају у својеврсни објективизам. Запостављање делатне стране субјекта у односима са светом довело је до тога да у марксистичким дефиницијама погледа на свет има више онога што их спаја са академским дефиницијама, него онога што их од њих битно одваја.

Друга слабост марксистичких дефиниција погледа на свет састоји се у томе што се у њима не истиче човеково стварање властитог света, *човековог света*, као одређеног јединства натурализма и хуманизма.

Трећа слабост поменутих дефиниција састоји се у томе што се у њима не указује, или се недовољно указује, на изразито усмеравајућу улогу погледа на свет у животу индивидуа и социјалних групација.

У радовима марксиста највише одредаба погледа на свет су срећемо код совјетских аутора. После одбацивања марксистичке филозофије од стране ортодокса II интернационале, совјетски аутори су били не само први који су се бавили погледом на свет, него и они који су највише одређивали сам појам погледа на свет. Они су трасирали пут и за одређивање појма погледа на свет у редовима марксиста других земаља.

Дефиниције совјетских аутора су не само врло сродне и сличне, него често и подударне. Оне редовно указују на конкретни садржај појма погледа на свет, али најчешће сасвим прелазе преко човековог стварања свог света и свог властитог остварења у том свету. Неколико дефиниција биће довољно да то и практично илуструју.

У најпознатијем совјетском језичком приручнику тај се термин дефинише као „систем назора и погледа о животу, природи и друштву“.¹⁰⁰ У *Великој совјетској енциклопедији* за поглед на свет се каже да представља „систем назора, представа о свету и његовој законитости, о појавама у природи и друштву које човека окружују“.¹⁰¹ У *Политичком речнику* поглед на свет се одређује као „свеукупност назора, представа о свету и његовој законитости; систем назора, у којима човек изражава свој однос према стварности која га окружује, о појавама природе и друштва-

¹⁰⁰ Словарь современного русского литературного языка. Т. шестой, изд. АН СССР, Институт языкознания. Москва—Ленинград, 1957, с. 1044.

¹⁰¹ Большая советская энциклопедия, второе издание, Москва, 1954, том 27, стр. 574.

ног живота“.¹⁰² У *Малој совјетској енциклопедији* поглед на свет се дефинише као „систем уопштених назора о свету у целини, за разлику од знања појединих страна стварности; назор о кардиналним појавама живота друштва и човека“.¹⁰³ У једном великом енциклопедијском приручнику за поглед на свет се каже да представља „систем назора о свету, природи и друштву, уопштена представа о свету у целини“.¹⁰⁴ У познатом *Филозофском речнику*, чији су аутори Розентал и Јудин, поглед на свет се одређује као „систем назора, појмова и представа о свету који нас окружује. Поглед на свет у ширем смислу речи укључује у себе свеукупност свих човекових назора о свету који нас окружује, филозофске, друштвено-политичке, етичке, естетске, природно-научне назоре и др. Основно језгро сваког погледа на свет (у ужем смислу те речи) чине филозофски назори“.¹⁰⁵ У трећем издању поменутог речника, чији је редактор сам Розентал, дефиниција погледа на свет је знатно краћа и концизнија. Поглед на свет се ту дефинише као „свеукупност принципа, назора и убеђења појединог човека, социјалне групе, класе или друштва у целини који одређују смер делатности и односа према стварности појединог човека, социјалне групе или друштва у целини“.¹⁰⁶

У *Филозофској енциклопедији*, која представља најпотпунији приручник филозофских појмова, поглед на свет се дефинише много конкретније и прецизније. За њега се каже да представља „уопштен систем човекових назора о свету у целини, о месту појединих појава у свету и о свом властитом месту у њему, човеково схватање и емоционална оцена смисла његове делатности и судбине човечанства, свеукупност научних, филозофских, политичких, правних, моралних, религиозних, естетских убеђења и идеала људи. Појам погледа на свет употребљава се и у ужем смислу, нпр. филозофски поглед на свет, политички поглед на свет, религиозни поглед на свет и томе слично“.¹⁰⁷ Иако ова дефиниција садржи низ битних елемената садржаја погледа на свет, она, ипак, не даје задовољавајуће марксистичко одређење погледа на свет.

Од бројних дефиниција погледа на свет које се сусрећу у совјетским филозофским публикацијама и приручницима навешћемо још једну, јер нам она изгледа не само потпунија од осталих,

¹⁰² Политический словарь. Изд. второе, Москва, ГИЗ Политиздат, 1958, стр. 354—355.

¹⁰³ Малая советская энциклопедия. Т. 6, Москва, 1959, стр. 28.

¹⁰⁴ Энциклопедический словарь, в двух томах. Т. 2, Москва, издат. „Советская энциклопедия“, 1964, стр. 36.

¹⁰⁵ Философский словарь. Под ред. М. М. Розенталя, П. Ф. Юдина. Изд. второе, Москва, изд. Политической литературы, 1968, стр. 219.

¹⁰⁶ Философский словарь. Под ред. М. М. Розенталя. Изд. третье. Москва, изд. Политической литературы, 1975, стр. 247.

¹⁰⁷ Философская энциклопедия. Издательство „Советская энциклопедия“, Москва, 1964, том 3, стр. 454.

него и најближа аутентичној марксистичкој дефиницији. „Поглед на свет представља систем назора о објективном свету и месту човека у њему, о односу човека према стварности која га окружује и самом себи, а такође тим односима условљене основне животне позиције људи, њихова убеђења и идеале, принципе сазнања и делатности, вредносне оријентације.“¹⁰⁸ У овој дефиницији назначени су основни елементи погледа на свет, али нису сагледани кроз делатни однос човека према спољном свету, који треба да их обједињава и одређује њихово место и узајамни однос.

Дефиниције марксиста других земаља врло су блиске дефиницијама совјетских аутора. Ми ћемо најпре навести неколико дефиниција немачких марксиста. У познатом *Филозофском речнику*, који су саставили Г. Клаус и М. Бур, *Weltanschauung* се дефинише као „у систем сведено целокупно схватање природе друштва и човека укључујући правила за човеково држање (*Verhalten*) у друштвеној пракси“.¹⁰⁹ Исту дефиницију аутори дају и у другом обимнијем марксистичком приручнику посвећеном филозофским појмовима.¹¹⁰ После наведене полазине одредбе, поменути аутори још додају да поглед на свет „синтетизирајући и систематизирајући представља једно у себи затворено, јединствено активно схватање света и резултате појединих научних дисциплина подређује под једно јединствено становиште“.¹¹¹ У другом марксистичком приручнику *Weltanschauung* се одређује као „целокупност погледа о природи и друштву, о свету као целини и положају човека у њему“.¹¹² У једном новијем и обимнијем немачком лексикону *Weltanschauung* се одређује као „целокупност представа и погледа о природи и људском мишљењу, о свету као целини и положају човека у њему“.¹¹³ Исту дефиницију налазимо и у новом обимнијем издању поменутог лексикона. Скоро исту дефиницију налазимо у истоименом лексикону који је намењен омладини. „Један *Weltanschauung* је целокупност одређених (материјалистичких, идеалистичких, односно религиозних) схватања о свету као целини и положају човека у њему“.¹¹⁴

Уопштеност и објективизам сусрећу се и у дефиницијама погледа на свет наших аутора. Тако један од њих даје следећу

¹⁰⁸ Большая советская энциклопедия. Третье издание, том 16. Москва 1974, стр. 32.

¹⁰⁹ Philosophisches Wörterbuch. Herausgegeben von G. Klaus und M. Buhr, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1955, S. 599.

¹¹⁰ Marxistisch-leninistisches Wörterbuch der Philosophie. Herausgegeben von G. Klaus und M. Buhr. Neubearbeitete und erweiterte Ausgabe, Bd. 3, Rowohlt, 1972, S. 1287.

¹¹¹ Ibid., str. 1289.

¹¹² Meyers Lexikon, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1975, S. 1020.

¹¹³ Meyers Neues Lexikon, VEB Bibliographisches Institut, Band 15, Leipzig, 1977, S. 109.

¹¹⁴ Meyers Jugendlexikon, VEB Bibliographisches Institut, 8. Auflage, Leipzig, 1978, S. 714.

дефиницију: „Поглед на свет је целокупност схватања појединаца или друштвене групе о свету као целини и његовом месту у њему. Поглед на свет укључује филозофска, специјално-научна, морална, политичка, уметничка и друга схватања; међутим, филозофија чини његову теоријску основицу“.¹¹⁵ Ова дефиниција, која је преузета из Розенталовог *Филозофског речника* без икаквих измена, фигурира и у приручнику *Политичка енциклопедија*.¹¹⁶

У „Енциклопедијском речнику марксистичких појмова“ за поглед на свет се каже да би се „тај термин најадекватније могао одредити као свеукупност схватања појединаца или друштвене групе о свијету као цјелини и свом постојању у том свијету“.¹¹⁷ У *Филозофском ријечнику* који је издала Матица хрватска за нзор о свијету и животу се каже да представља „универзални и јединствени филозофски поглед у коме се у исти мах даје и цјеловита слика свијета и јединствена оцјена вриједности људског живота“.¹¹⁸ У наставку дефиниције се истиче да поглед на свет „служи као основица људског дјеловања уопће, које... не излази из његова знања него још више из његова вредновања“.¹¹⁹

Поглед на свет се понекад одређује као „теорија света“ или као „општа теорија света“. Ова дефиниција не задовољава јер је сувише општа, и јер апстрахује човеков практичан однос према свету и човеково обликовање властитог света.

Немамо потребе да наводимо дефиниције погледа на свет марксиста осталих земаља, јер су оне у основи подударне са овима које смо навели. И оне, као и ове наведене, показују да одређивање погледа на свет од стране савремених марксиста добрим делом пати од уопштености и објективизма.

Критика постојећих дефиниција погледа на свет обавезује нас да потражимо и предложимо једну нову дефиницију погледа на свет која би избегла основне недостатке досадашњих. Ту дефиницију ми ћемо тражити и формулисати полазећи од основног Марксовог упозорења да — насупрот традиционалном материјализму, који је свет узимао у форми објекта — нови материјализам га узима у форми практичне чулне делатности, дакле субјективно. Другачије речено, ту дефиницију ми ћемо тражити и формулисати тако што ће у први план иступити човеков *делатни* однос према свету.

¹¹⁵ Михаило Марковић, Принципи марксистичког погледа на свет, у зборнику Проблеми филозофије марксизма, Политичка школа, издање предузећа „Рад“, Београд, 1967, стр. 7.

¹¹⁶ Упореди: Мала политичка енциклопедија, изд. Савремена администрација, Београд, 1966, стр. 853. Иста дефиниција налази се и у издању од 1975, стр. 740.

¹¹⁷ Ристо Тубић, Енциклопедијски рјечник марксистичких појмова, Сарајево, „Веселин Маслеша“, 1974, стр. 360.

¹¹⁸ Филозофски рјечник, Главни уредник Владимир Филиповић, Матица хрватска, 1965, стр. 274.

¹¹⁹ Ibid.

У дефинисању погледа на свет ми ћемо поћи и од другог Марксовог значајног текста, од његовог разматрања суштине религије и указивања о религиозном погледу на свет. Значај поменутог Марксовог текста састоји се не само у томе што осветљава неке битне компоненте религиозног погледа на свет, него и што указује на усмеравајући утицај погледа на свет — на његово вредносно одређење и практично обликовање човековог живота. „Религија је опћа теорија овога свијета, његов енциклопедијски компендиум, његова логика у популарном облику, његов спиритуалистички *point-d'honneur*, његов ентузијазам, његова морална санкција, његова свечана допуна, његов опћи разлог утјехе и оправдања“.¹²⁰ Ово што је Маркс рекао за религију, тј. за религиозни поглед на свет важи, у мањој или већој мери, за сваки поглед на свет.

Кад је реч о дефинисању погледа на свет, треба истаћи да је могуће формулисати две дефиниције — *ужу* и *ширу* дефиницију погледа на свет. Шири дефиниција је обухватнија и садржајнија, ужа је кондензованија и синтетичнија. Но, окосница и основни садржај обе дефиниције је исти — свет узет са *субјективне стране*, тј. са становишта човековог *активног* односа према свету, практичног *мењања* света и *стварања* свог *аутентичног* људског света. Без ове делатне компоненте, без овог енергичног принципа свет би био предметни свет, а сам човек предмет међу осталим предметима.

Пре одређивања концепције света са марксистичког становишта и у духу марксизма покушаћемо да дамо једну тако општу дефиницију концепције света која би била општеприхваћена, тј. прихваћена за марксисте и немарксисте. Та најопштија дефиниција би гласила: Концепција света представља мање-више *систематизовано* одређење *целине* света, човековог *места* у свету, човековог *обликовања* свог људског света, *смисла* човековог живота и *начина* властитог човековог остварења по вредностима које је сам одабрао.

У наредним дефиницијама — *ужој* и *широј* које ћемо формулисати — ставови горе поменуте дефиниције су конкретизовани, допуњени и развијени у духу марксистичке концепције света.

Ужа дефиниција, коју предлажемо, гласи: Концепција света представља најопштије сагледавање и мање-више кохерентно одређење целине света и човековог места у свету, човековог мењања света и обликовања свог људског света, смисла човековог постојања и норми аутентичног човековог потврђивања у свету који сам ствара, као и услова остварења човека као слободног, хуманог и универзалног бића.

Шири дефиниција, коју предлажемо, гласи: Концепција света представља историјски условљено и теоријски мање-више ко-

¹²⁰ K. Marx, Prilog kritici Hegelove filozofije. Uvod. K. Marx — F. Engels, Dela, tom 3, Beograd, Prosveta, 1971, str. 150.

херентно одређење целине света, модуса човековог *присвајања*, тј. *сазнавања* и *практичног мењања* света, *стварања* свог људског света, начела обликовања *аутентичног* човековог живота, *смисла* човекове егзистенције и *услова* остваривања човека као хуманог, слободног и универзалног бића. Концепција света представља и јасно сагледавање и теоријско одређивање претпоставки и модуса *интегралног* разотуђења, тј. измирења човека и света — човека и природе, човека и природно-историјског процеса, измирења индивидуалног и генеричког живота самог човека, стварања *аутентичног* људског света и *самоостварење* човека у свету који сам ствара.

Пошто је наша дефиниција, као и све дефиниције, непотпуна, ми ћемо је употпунити и конкретизовати новим одредбама, које су у њој назначене или претпостављене.

Поглед на свет, тачније концепција света, представља тотализацију света. Тотализација света је неопходна јер свет постоји не само у форми одређеног тоталитета, него се и одржава благодаречи томе што је својеврсни тоталитет — структурирана целина која се састоји од *релативно* самосталних делова и која се одржава *благодарећи повезаности целине и делова* и *међусобне повезаности самих делова*. Посредством такве структуралне организованости из хаоса је могао постати космос.

Тотализовати свет значи узети свет не са космолошке или са чулно-предметне стране, него са становишта *свеукупне* стварности тј. *свега* постојећег. Тотализирати свет значи да поред предметног света треба обухватити и човеков свет, тј. хуманизовану природу, људско друштво и друштвено-историјско кретање.

Поглед на свет, тачније концепција света представља не само тотализовање света него и тотализацију самог човека, што значи обухватање не само свега што човека битно карактерише, него и све оно у чему он изражава своју битност. Тотализација човека неопходна је пре свега зато што је човек одређени тоталитет и што се на многостран начин односи према свету. Он се, како је Маркс истакао, у својим односима према свету не потврђује само мишљењем, него и посредством свих чула. Тотализација човека обухвата не само област чула, осећања и мишљења, него и област целокупног човековог практичног опредмећења и потврђивања, јер је пракса не само *највиши* облик човековог потврђивања, него и *најбитнији* фактор његовог остваривања као тоталитета, као тоталног бића.

Овде треба истаћи повезаност и узајамну зависност тотализације света и тотализације човека — тотализација света је потпуна тек кад је остварена тотализација човека, и обратно, тотализација човека значи тотализацију света. тј. *јединство човека са човековим светом* и *јединство човека и човековог света са предметним светом*.

Концепција света значи не само одређење света какав он постоји *пре човека* и самог човека *у свету*, него и одређење света

по човеку. Ово је неопходно како због тога што је човек највиши израз еволуције светских процеса, тако и због тога што човек даје снажан печат свету у коме живи — претвара га у предметни израз свог властитог бића. Свет по човеку то је свет који је човек створио и у коме је опредметио своју генеричку суштину — хуманизована природа, природно-историјски процес развитка човечанства. То је свет људског стварања вредности — свет људских вредности и свет властитог човековог остварења. Свет по човеку представља најбитнији елеменат концепције света.

Из предњег произилази да концепција света обухвата и одређује свет по себи, по мери човека, човеков свет вредности и човеково вредносно рангирање властитог света. Другачије речено, концепција света не значи само одређење света какав је, него и какав он треба да буде. Концепција света не значи само схватање света и одређење места човека у свету, него и схватање логоса самог човековог бивствовања и практичног потврђивања. Другачије речено, концепција света не остаје само на одређењу односа субјекта и објекта, човека и природе, него одређује и законе, тј. начела и императиве, саме човекове објективације, норме испољавања човекове генеричке суштине у свету у коме живи, норме објективације човека као свесног генеричког бића, како је говорио млади Маркс.

Концепција света то је обликовање човековог живота и одређење начина човековог бивствовања и деловања по мери врсте, тј. по законима истинитог, лепог и хуманог. Обликујући живот, концепција света одређује и стил човековог живота, вредносни кодекс и норме животног испољавања индивидуа.

Концепција света хомогенизира човеков индивидуалитет — осигурава јединство човекове мисли, осећања и практичног деловања. Она осигурава доследност у човековом мишљењу, понашању и деловању, тј. подударност речи и дела. Она је фактор човекове свесне и сврсисходне интеграције. Концепцијом света човек остварује, одржава и потврђује свој идентитет.

Концепција света није само фактор човекове свесне и сврсисходне интеграције, него и човекова идеална надопуна. Она је нешто и више од тога — његова идеална реализација.

Концепција света није само одређење логоса човековог практичног потврђивања као свесног генеричког бића, него и визија, тачније пројекција будућности како човековог индивидуалног живота, тако и самог човековог света. То није само човекова спона са будућношћу, него и човеково артикулисање властите будућности. То значи да интенционалност и сврховитост представљају једну од битних компонената сваког погледа на свет, а посебно марксистичке концепције света.

Концепција света није само визија и интенција — она је и подстицај да се то што се хоће и практично реализује. Она је и више од подстицаја — ентузијазам онога што се хоће и за чим се тежи.

Концепција света то је одређење не само стила човекова живота, него и *смисла* човековог постојања. Са одређењем смисла човековог постојања, концепција света представља постигнуту или остварену *самосвест* човека. Она је тада *синоним* човекове самосвести. А самосвест је оно највише што човек може да постигне на плану свести. Зато он до ње и долази тек на крају своје рефлексије и свог развитака. Оно што је Хегел рекао за идеју — да је смисао њеног кретања и развитака постизање самосвести, може — у извесном смислу — да се каже и за човека. Одредба смисла човековог постојања није само *завршна*, него и *највиша* одредба човека са становишта концепције света. У том смислу она је *пробни камен* сваког погледа на свет и сваке концепције света. За њу треба рећи: *Hic Rhodos, hic salta!*

Dragutin LEKOVIC

DER WELTANSCHAUNUNGSBEGRIFF

Zusammenfassung

Der Autor legt das Entstehen des Terminus Weltanschauung und die Genese dieses Begriffes von Kant und Fichte, über die Romantiker bis Hegel — und von Hegel bis Marx — dar. Um den Weltanschauungsbegriff vollständiger zu erleuchten, analysiert er alle verwandten Begriffe (Weltbild, Weltbegriff, Weltauffassung, Weltansicht) und weist auf die grundlegende Unterschiede zwischen ihnen hin. Indem der Autor feststellt, dass die Weltanschauung weder grundsätzlich, noch vom Gesichtspunkt des Marxismus aus ein adäquater Begriff ist, hebt er hervor, dass anstelle von diesem der Terminus Weltkonzeption gebraucht werden soll und verweist darauf, worin der Vorzug des letzteren Terminus vor dem ersteren liegt. Zugleich weist er auch auf den Grundinhalt und auf die wesentlichen Merkmale der Weltkonzeption hin.

Nach diessen allgemeinen Betrachtungen über die Problematik der Weltanschauung, befasst sich der Autor auch mit dem Problem der Definition der Weltkonzeption. In diesem Kontext erörtert er die Frage nach der Methode der Definition der Weltkonzeption; er setzt die Typologie der bestehenden Definitionen fest; er erörtert zahlreiche akademische und marxistische Definitionen und stellt darüber kritische Betrachtungen an. Anschliessend legt der Autor seine eigene Begriffsbestimmung der Weltkonzeption dar.

Im unmittelbaren Zusammenhang mit dieser Definition weist er sowohl auf den Wert, als auch auf die Rückwirkung der Weltkonzeption auf die Lebensgestaltung des Menschen hin.

Durch diese Begriffsbestimmung der Weltkonzeption verweist der Autor auch auf deren anthropologische und gesellschaftsgeschichtliche Bedeutung.